

ΝΕΦΕΛΗ/ΙΣΤΟΡΙΑ

Μπένεντικτ Άντερσον: Φαντασιακές κοινότητες – Στοχασμοί για τις
απαρχές και τή διάδοση του εθνικισμού / 2

Υπεύθυνος σειράς: Αντώνης Λιάκος

Επιμέλεια σειράς: Έφη Γαζή

Μπένεντικτ Άντερσον

ΦΑΝΤΑΣΙΑΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ

Στοχασμοί για τις απαρχές και
τη διάδοση του εθνικισμού

Μετάφραση: ΠΟΘΗΤΗ ΧΑΝΤΖΑΡΟΥΛΑ

Complètes, 1, σ. 892 προσθέτει: «tout citoyen français doit avoir oublié la Saint-Barthélemy, les massacres du Midi au XIIIe siècle. Il n'y a pas en France dix familles qui puissent fournir la preuve d'une origine franque...»

11. Ernest Gellner, *Thought and Change*, σ. 169. Η υπογράμμιση δική μου.

12. Ο Hobsbawm, για παράδειγμα, ξεπερνάει το πρόβλημα λέγοντας ότι το 1789 αριθμούσε 400.000 σε πληθυσμό 23.000.000. (Βλέπε του ίδιου, *The Age of Revolution*, σ. 78). Θα ήταν όμως δυνατόν για κάποιον να συλλάβει αυτή τη στατιστική εικόνα της αριστοκρατίας την εποχή του ancien régime;

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΡΙΖΕΣ

ΔΕ ΘΑ ΒΡΕΙ ΚΑΝΕΙΣ πιο παραστατικά εμβλήματα της σύγχρονης κουλτούρας του εθνικισμού από τα κενοτάφια και τα μνημεία του Άγνωστου Στρατιώτη. Το δημόσιο τελετουργικό δέος που συνοδεύει αυτά τα μνημεία, ακριβώς επειδή είναι είτε σκόπιμα κενά είτε κανείς δε γνωρίζει ποιος κείται μέσα, δε συναντάται στο παρελθόν!. Για να κατανοήσουμε τη δύναμη αυτού του νεωτερισμού φτάνει να φανταστούμε τη γενική αντίδραση στον περίεργο που θα «ανακάλυπτε» το όνομα του Άγνωστου Στρατιώτη ή θα επέμενε να γεμίσει το κενοτάφιο με αληθινά λείψανα. Αυτή η ενέργεια θα αποτελούσε μια περίεργη ιεροσυλία των καιρών μας! Όμως, αν και οι τάφοι αυτοί δεν περιέχουν λείψανα θνητών ή αθάνατες ψυχές που μπορούν να ταυτιστούν με συγκεκριμένα πρόσωπα, είναι παρ' όλα αυτά διαποτισμένοι από εθνικές φαντασιώσεις!. (Αυτό εξηγεί για ποιο λόγο τόσο διαφορετικά έθνη έχουν παρόμοια μνημεία χωρίς να αισθάνονται την ανάγκη να προσδιορίσουν την εθνικότητα των απόντων κατόχων τους. Τι άλλο θα μπορούσαν να είναι εκτός από Γερμανοί, Αμερικανοί, Αργεντινοί...;))

Η πολιτισμική σημασία τέτοιων μνημείων γίνεται ακόμα πιο ξεκάθαρη αν προσπαθήσει κανείς να φανταστεί το Μνημείο του Άγνωστου Μαρξιστή ή ένα κενοτάφιο των πεσόντων Φιλελευθέρων. Δε θα φαινόταν παράλογο κάτι τέτοιο; Ο λόγος είναι ότι ούτε ο μαρξισμός ούτε ο φιλελευθερισμός ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για το θάνατο και την αθανασία. Το γεγονός ότι η εθνικιστική φαντασία ασχολείται τόσο μ' αυτά υποδηλώνει μια ισχυρή συγγένεια με θρησκευτικές φαντασιώσεις. Επειδή αυτή η συγγένεια δεν είναι με κανέναν τρόπο τυχαία, είναι χρήσιμο να εξε-

τα της εξεχαικτικη/προοδευτικησ ακεψησ ειναι η σχεδον ησα-
καλειται εχθροτητα σε κθε ιδεα συνεχειας.)

Φερων προς αυλητηση αυτες τις ιδεασ αναδικες παρατηρη-
σεις κυριως γιατι στη αυτικη Ευρωπη ο δεκατος ογδος αιωνας
σηματοδοτει οχι μονο την αυτη της εραχης του εθνικισμου αλλα
και την δυνα των θεροκευτικων τροπων σκεψησ. Ο αιωνας του
διαφωτισμου, της ορθολογιατικησ εκκοσμηκευσης, εφερε μαλλι
του του δικου του σκοταδι. Με την υποχωρηση της θεροκευτικησ
πιστης, ο πνος, που ηταν εν μερει δημιουργημα της πιστης, δε
χθηκε. Αποσυνθεση του παραδεξισου: το μορφαιο γινεται ομο και
πισιο αυθαριετο. Το παραλογο της σωτηριασ: ενας νεος τροπος
συνεχειασ γινεται ομο και πισιο αναγκαιο. Αυτό που ενολεως
χρειολοταν ηταν ενας εκκοσμηκευμενος μετασχηματισμοσ του
μορφαιου σε συνεχεια, του τυχαίου σε σημασια. Οπως θα δοητε,
η ιδεα του εθνουσ ανταποκρινοταν (ανταποκριεται) σ αυτον το
στοχο περισοδτερο απδ οτιδηποτε αλλο. Ήταν ειναι γενικα παρα-
δεκτο οτι τα εθνικα κρητη αποτελουν φαινομενο «νεο» και
«ιστορικου», τα εθνη στα οποια τα εθνικα κρητη δινουν πολιτικη
υποσταση ξεπροδαλλουσ απδ ενα παναρχαιο παρελθον, και,
εθνικισμοσ εχει την μαγικη ικανοτητα να μεταμορφωει το τυ-
χαιο σε περωμενο. Ακολουθωντασ τον Debry, θα λεγαμε:
«Ναι, ειναι εντελωσ αυταγωματοικο οτι γεννηθηκα Γαλλοσ.
Αλλα, σε τελευταια ανδαση, η Γαλλια ειναι αιωνια».

Αν και ειναι περτεο να το πω, δεν ισχυριζομαι οτι η εθ-
φαιση του εθνικισμου στο τελοσ του δεκατου ογδουσ αιωνα ειναι
«προδον» της διαδρωσης των θεροκευτικων δεδοτητων η οτι
γολυται με κερποισ τροπο οτι ο εθνικισμοσ ιστορικα αντικαθιστα
τη θρησκια. Προτελω να εξετασομη το φαινομενο του εθνικι-
σμου οχι σε σχεση με πολιτικησ ιδεολογιασ τις οποιασ οι ανθρω-
ποι κορηκζονται συνευδητα, αλλα σε σχεση με τα μεγαλα ποδι-
ποτικα συστηματα που προηγηθησαν, απδ τα οποια — η και σε
αντιδικαστοχη με τα οποια — δημιουργηθηκε.

τασομη τους πολιτισμικοουσ δεδοουσ του εθνικισμου με το θα-
κατο, ωσ την τελευταια βαθμίδα μιασ μεγαλης κλημακακασ μοι-
ρατων συμδωνων.

Αν ο τροπος με τον οποιο ενας ανθρωποσ πεθαίνει δεν
υπακουει σε αναγκαιοτητες, ο θανατοσ ειναι ενα αναποτερο
γεγονοσ. Η ανθρωπινη ζωη ειναι γεματη απδ τετοιουσ ανδρα-
σμοουσ αναγκαιοτητασ και αναποδραστου της ιδιαιτερης γενετικησ κληρο-
νομιασ μιασ, της ζωησ μιασ, των σωματικων
δυνατοτητων μιασ, της ηηρικησ μιασ γλωσσασ και ούτω καθ
εξης. Το μεγαλο προσον των παραδοσιακων θεροκευτικων
σμοων ηταν οτι οποιο κρητη να διαχωρισει απδ το
ρολο του στη νηιοποιοσησ συγκεκμημενων συστηματα εχου-
σιασ και εκτετατα ελασσησησ) ειναι η ενασχεδιαση τους με τον αν-
θρωπο μεσα στο σπηταιν, με τον ανθρωπο ως ειδοσ και τα
απροδοκητα της ζωησ. Η εκκληρικη επισηση για χιλιαδες
χρδνια του βουδισμου, του χριστιανισμου η του ισλαμισμου σ ενα
πληθος κοινωτικων ανιστοιματων μοστοποιει την δημιουργικη
αυτανοκριαση τους στο καταλυτικο βροσ του ανθρωπινου πδου
— αρρωστιασ, εκρωτισμοσ, οδνησ, γρηραιων και θανατου.
Γιατι γεννηθηκα τυφοσ; Γιατι ο καλυτεροσ φηλοσ μου εμεινε
ακνηροσ; Γιατι η κρητη μου ειναι πνευματικα καθυστερημενη;
Οι θρησκειασ αποπειρωται να εξηγησοιν. Η μεγαλη ανωμαλια
δων των εξεχαικτικων/προοδευτικων μορφων σκεψησ, χωρισ να
δεν εχαιρομη το μακρινο, ειναι οτι τετοιου ειδουσ εργατηματα δεν
εχαιροιν αυταντηση. Την ιδια σπητη, με διαφορετικοουσ τροποουσ,
η θεροκευτικη σκεψησ ανατα θετικα σε ακαλοδιοτες προμοποεσ
αθωασιασ, μετασχηματισμωντασ κατα κανονα το μορφαιο σε συ-
λεχια (κρητα, προποκατορικα ακρητα, κ.λπ.) Με αυτον τον
τροπο η θεροσκια ασχελεται με τους δεδοουσ μεταδω των
πεθαιμενων και των ακδησων, το μοστηριο της ανα-
γεννησης. Ποιοι βινουον την συλλαψη και την γέννηση του παι-
διου τους χωρισ να αναλαμβανοντασ αμυδρα το τυχαιο το
μορφαιο που εμπεριεχει ως «συνεχεια»; (Και παλι, το μοιοεκτη-

Για τους παρόντες σκοπούς, τα δύο πολιτισμικά συστήματα που έχουν σχέση με το θέμα είναι η θρησκευτική κοινότητα και το δυναστικό καθεστώς. Γιατί και τα δύο, στην ακμή τους, αποτελούσαν πλαίσια αναφοράς που λαμβάνονταν ως δεδομένα, ακριβώς όπως και ο εθνικισμός σήμερα. Το να εξετάσουμε λοιπόν πώς απέκτησαν τα πολιτισμικά αυτά συστήματα αυταπόδεικτη πειστικότητα και την ίδια στιγμή να υποδείξουμε τα κεντρικά στοιχεία που προκάλεσαν την αποδόμησή τους πιστεύω ότι αγγίζει την ουσία του προβλήματος.

Η θρησκευτική κοινότητα

Λίγα πράγματα εντυπωσιάζουν περισσότερο από την απέραντη εδαφική έκταση που καταλαμβάνει η ισλαμική Ούμμα —από το Μαρόκο ως το Αρχιπέλαγος Σούλου—, η χριστιανοσύνη —από την Παραγουάη ως την Ιαπωνία—, και ο βουδιστικός κόσμος —από τη Σρι Λάνκα μέχρι τη χερσόνησο της Κορέας. Οι μεγάλες ιερές κουλτούρες (και για τους παρόντες σκοπούς μας είναι θεμιτό να συμπεριλάβουμε και τον «κομφουκιανισμό») μπορούσαν να ενσωματώσουν νοητικά μεγάλες κοινότητες. Όμως, η χριστιανοσύνη, η ισλαμική Ούμμα, ακόμα και το Κεντρικό Βασίλειο —το οποίο, παρόλο που εμείς σήμερα το θεωρούμε κινεζικό, αντιλαμβανόταν τον εαυτό του ως κεντρικό— ήταν δυνατόν να επινοηθούν κατά μεγάλο μέρος μέσω της ιερής γλώσσας και της γραφής. Ας πάρουμε για παράδειγμα το Ισλάμ: αν οι Μαγκουιντανάο συναντούσαν Βερβέρους στη Μέκκα, καθώς μιλούσαν διαφορετικές γλώσσες, θα ήταν αδύνατον να συνεννοηθούν μεταξύ τους μέσω του προφορικού λόγου. Καταλάβαιναν παρ' όλα αυτά οι μεν τα ιδιογράμματα των δε, επειδή τα κοινά ιερά κείμενά τους ήταν γραμμένα στην κλασική αραβική. Μ' αυτή την έννοια, ο αραβικός γραπτός λόγος λειτούργησε όπως τα κινεζικά ιδιογράμματα, δημιουργώντας μια κοινότητα σημείων, και όχι ήχων. (Με τον ίδιο τρόπο η γλώσσα των μαθη-

ματικών συνεχίζει μια παλιά παράδοση.³ Οι Ρουμάνοι δεν έχουν ιδέα πώς οι Ταϊλανδοί αποκαλούν το +, και αντιστρόφως, όμως και οι δύο καταλαβαίνουν το σύμβολο.) Όλες οι μεγάλες κλασικές κοινότητες συνέλαβαν τον εαυτό τους ως κέντρα του κόσμου, μέσω μιας ιερής γλώσσας που συνδεόταν με μια υπερκοσμική τάξη κυριαρχίας. Αναλογικά, η έκταση της γραπτής λατινικής, Πάλι*, αραβικής ή κινεζικής ήταν θεωρητικά απεριόριστη. (Στην πραγματικότητα, όσο πιο νεκρή είναι η γραπτή γλώσσα —όσο περισσότερο, δηλαδή, απέχει από τον προφορικό λόγο— τόσο το καλύτερο: θεωρητικά, καθένας έχει πρόσβαση σε έναν καθαρό κόσμο σημείων.)

Όμως, αυτού του είδους οι κλασικές κοινότητες που ήταν συνδεδεμένες με ιερές γλώσσες διέφεραν από τις φαντασιακές κοινότητες των νεότερων εθνών. Μια ουσιαστική διαφορά ήταν η ακλόνητη βεβαιότητα των παλαιότερων κοινοτήτων στην απάραμιλλη ιερότητα των γλωσσών τους, και επομένως οι αντιλήψεις τους σχετικά με την αποδοχή νέων μελών στην κοινότητα. Οι Κινέζοι μανδάρινοι αντιμετώπισαν ευνοϊκά τους βαρβάρους που κόπιζαν για να μάθουν να σχηματίζουν τα ιδιογράμματα του Κεντρικού Βασιλείου. Οι βάρβαροι αυτοί ήταν ήδη στο δρόμο προς την ολοκληρωτική αφομοίωση⁴. Ένας ημι-πολιτισμένος θεωρούνταν απείρως καλύτερος από έναν βάρβαρο. Αυτή η συμπεριφορά δεν ήταν βέβαια προνόμιο μόνο των Κινέζων ούτε περιοριζόταν στην αρχαιότητα. Ας δούμε, για παράδειγμα, τη μεταγενέστερη «πολιτική που αφορούσε στους βαρβάρους», που διαμορφώθηκε στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα από το φιλελεύθερο Κολομβιανό Πέδρο Φερμίν ντε Βάργκας:

Για να αναπτυχθεί η γεωργία μας είναι απαραίτητο να εξισπανίσουμε τους Ινδιάνους μας. Η οκνηρία τους, η ηλιθιότητά τους και η απάθειά τους προς οτιδήποτε έχει σχέση με φυσιολογικές ανθρώπινες επιδιώξεις οδηγούν

* Γλώσσα των ιερών βουδιστικών κειμένων (Σ.τ.Μ.).

κάποιον στην σκέψη ότι πρόβλεπονται από μια εκφυλισμένη
 πράξη που ξεπέφτε ολόκληρα και περιεσώθησαν όσο απολα-
 κρύνεται από την αφήκη της δημιουργίας της... θα ήταν
 ευχής έργο να εξαλειφθούν οι Ινδικοί μετωπείς επιπέδικες
 με λευκούς, της απαλλαγής τους από το φόρο υποτέλειας
 και άλλες επιδράσεις και τέρμα της παροχής έ-

Είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι ο φιλελεύθερος αυτός

εξακολουθεί να προτείνει την «εξάλειψη» των Ινδίων της
 περιοχής του εν μέσω της «απαλλαγής τους από το φόρο
 υποτέλειας» και της «παροχής εγγείου ιδιοκτησίας», και όχι
 εξόντωνόντας τους με όπλα και μαρτύρια όπως αρχικά να
 κλονούν μέσω της διαδοχής του στην Ισραήλ, στην Αρμε-
 νική και στις Ηνωμένες Πολιτείες. Αξίζει να προσέξει κανείς,
 παράλληλα με τη συγκατάβατη υπόθετα, μια εγκόσμια αίσιο-
 δοξία: ο Ινδίκος είναι σε τελευταία ανάμνηση δυνατόν να λυρω-
 θεί, αν λονηπονηθεί από λευκό «πολιτιστή» σπέρμα κι αν
 αποκτήσει ιδιοκτησία όπως ο καβέλας. (Είναι εντυπωσιακό πόσο
 διαφορετική είναι η στάση του Φερνάν από εκείνη των μετα-
 λευότερων Ευρωπαίων μαρτυριών που προτιμούν τους
 «φυλετικά καθαρούς» Μικαίλους, Κούρκια και Χκούζα από
 τους «μιτλάδες», «μιτλάβεις», «αράπηδες» και τα σχε-

ηκόσμη το οποίο οι μεγάλες παγκόσμιες κοινωνίες του παρ-
 θέντος συλλαμβάνονταν με τη φωνάση, η παραμυθιστική τε-
 τοιών φαντασιών έφραζονταν από μια ιδέα που ήταν
 σε τελελογόνη προς τη σύλληψη του γλωσσικού σπέρμα
 αυθαίρετη σχέση μεταξύ των λέξεων του γλωσσικού σπέρμα
 κινεζικά, λατινικά ή αραβικά ιδεολογικά ήταν απόρροια της
 παραμυθιστικής και όχι αυθαίρετες αναπαραστάσεις της
 πραγματικότητας. Ίσως είναι καλά τη κακρά διαμάχη σχετικά

μηνύμενη) για τη λειτουργία. Στην ιδιαιτητή παράδοση, μέγιστο
 αρκετά πρόσφατα, το Κοράνι ήταν ουσιαστικά μη μεταφράσιμο
 (και ως εκ τούτου αμετάφραστο), επειδή η πρόσβαση στην
 αλήθεια του Αλλάχ ήταν δυνατή μόνο μέσω των αγγέλων και
 την υποκατάστατων σπέρμα της αραβικής. Αποσπάζει εδώ η
 ιδέα ενός κώδικου τόσο διαχωρισμένου από τη γλώσσα, ώστε
 όλες οι γλώσσες να διαβέτουν ανάλογα (και επομένως αμιγώς
 ανταλλάξιμα) σήματα γι' αυτόν. Ουσιαστικά, η αντολογική
 πραγματικότητα μπορεί να γίνει αντιληπτή μέσω ενός μοναδι-
 κού, προνομιακού συστήματος ανα-παράστασης: της γλώσσας-
 αλήθειας της εκκλησιαστικής λατινικής, της αραβικής του
 Κοράνι ή της γλώσσας των Κινέζων μαδαρίων. Δες γλώσ-

σες αλήθειας διέβλεταν μια ροπή ζένη προς τον εθνικισμό, τη

ροπή προς τον προσήλυτισμό. Λέγοντας προσήλυτισμό δεν εννοώ
 τόσο την άποδοξη συγκεκριμένων θρησκευτικών δογμάτων αλλά
 την αλληλική αποποίηση. Ο όρος γίνεται «Middle
 Kingdom», ο Ρίφ* μουσουλμάνος, ο Ιάκωβ* χριστιανός. Ολό-
 κληρη η φύση του ανθρώπου είναι υπήλαστη από τη θρησκεία.
 (Αντιπαράθετα επομένως το κύρος των παλαιών παγκόσμιων
 γλώσσων, που βεσπύζουν σε όλες τις καθολογούμενες γλώσσες,
 με την εξαίρεση ή δοκρυκ, που έχουν πολύ μικρότερο κύρος
 σε σχέση με αυτές.) Ίσικά, αυτή η δυνατότητα του προσήλυ-
 τισμού μέσω της ιερής γλώσσας επέφερε σ' έναν «Άγιο» να
 γίνει Πάπας* και σ' έναν «Μαντσο» Ρίος του Ουρανού.

Όπως, παρόλο που οι ιερείς γλώσσες κατέστησαν δυνατή τη
 φανταστική σύλληψη κοινοτήτων όπως είναι η Χριστιανοσύνη.
 Τα ιερά κείμενα δεν μπορούν από μόνο τους να εξηγήσουν το
 παραμυθιστικό έργο και την πειστικότητα αυτών των κοινοτήτων:
 αυτοί που τα διαδίδαν ήταν τεχνικά μικροκοινωνικοί όφθαλοι πάνω
 σε αχνούς κενούς αναλόγους. Μια πιο πλήρης επήρεια
 απαιτεί να σφραγιστεί την προσοχή μας για λίγο στη σχέση

* Ηερέτικη φύλη του ΒΑ Μαρδού (Σ.τ.Μ.).
 ** Ηθολογιστική ομάδα των Φιλιππίνων (Σ.τ.Μ.).

μεταξύ των εγγράμματων και των κοινωνιών στις όποιες ανήκαν. Θα ήταν λάθος να αντιμετωπίσουμε τους πρώτους σαν ένα είδος θρησκευτικής τεχνοκρατίας. Οι γλώσσες που κατείχαν, παρόλο που ήταν δυσνόητες, δε διέθεταν τίποτε από την κατασκευασμένη σκοτεινότητα των ιδιολέκτων των δικηγόρων ή οικονομολόγων, που βρίσκονταν στο περιθώριο της κοινωνικής πραγματικότητας. Μάλλον, οι εγγράμματοι ήταν ειδήμονες, στρατηγικά στρώματα μιας κοσμολογικής ιεραρχίας στην κορυφή της οποίας βρισκόταν το θείο¹¹. Οι θεμελιώδεις αντιλήψεις για τις «κοινωνικές ομάδες» ήταν κεντρομόλοι και ιεραρχικές παρά οριοθετημένες και οριζόντιες. Η εκπληκτική δύναμη του παπισμού στο μεσοράνημά του μπορεί να κατανοηθεί μόνο σε σχέση μ' ένα διευρωπαϊκό λατινομαθή κλήρο και με μια αντίληψη του κόσμου, την οποία συμμερίζονταν ουσιαστικά όλοι, σύμφωνα με την οποία η διγλωσση διανόηση, διαμεσολαβώντας μεταξύ καθομιλουμένης και λατινικής, διαμεσολαβούσε μεταξύ γης και ουρανού. (Ο φόβος του αφορισμού αντανακλά αυτή την κοσμολογία.)

Όμως, παρ' όλο το μεγαλείο και την ισχύ των μεγάλων κοινοτήτων που φαντάστηκαν τον εαυτό τους ως θρησκευτικές, η ασυνείδητη συνοχή τους άρχισε να φθίνει σταθερά μετά τον ύστερο Μεσαίωνα. Ανάμεσα στις αιτίες της παρακμής, θα ήθελα να επικεντρώσω την προσοχή μου μόνο στις δύο που είναι άμεσα συνδεδεμένες με τη μοναδική ιερότητα αυτών των κοινοτήτων.

Η πρώτη αιτία ήταν η επίδραση που άσκησαν οι εξερευνησεις του μη ευρωπαϊκού κόσμου, που κυρίως, στην Ευρώπη ιδίως αλλά όχι μόνο, «διεύρυναν ραγδαία τον πολιτισμικό και γεωγραφικό ορίζοντα και ως εκ τούτου την αντίληψη των ανθρώπων για ενδεχόμενες μορφές της ανθρώπινης ζωής»¹². Η διαδικασία αυτή ανιχνεύεται ήδη στο πιο σημαντικό ταξιδιωτικό βιβλίο της Ευρώπης. Ας δούμε τη γεμάτη δέος περιγραφή του Κουμπλάι Χαν από τον καλό Βενετό χριστιανό Μάρκο Πόλο στο τέλος του δέκατου τρίτου αιώνα¹³:

Ο μεγάλος Χαν, έχοντας καταφέρει αυτή την αξιοσημείωτη νίκη, επέστρεψε με επισημότητα και θρίαμβο στην Καμπολούκ*. Αυτό συνέβη το Νοέμβριο αλλά παρέτεινε την παραμονή του εκεί το Φεβρουάριο και το Μάρτιο, κατά τον οποίο ήταν το δικό μας Πάσχα. Επειδή γνώριζε ότι αυτή η γιορτή ήταν μια από τις κυριότερες τελετές μας, διέταξε όλους τους χριστιανούς να παρευρεθούν και να φέρουν μαζί τους τη Βίβλο τους, που περιέχει τα τέσσερα Ευαγγέλια. Αφού επανειλημμένα τη θυμιάτισε με τελετουργικό τρόπο, τη φίλησε με ευλάβεια, και διέταξε τους ευγενείς που ήταν παρόντες να κάνουν το ίδιο. Αυτή ήταν η συνήθης πρακτική του σε κάθε κορυφαία χριστιανική γιορτή, όπως το Πάσχα και τα Χριστούγεννα. Συμπεριφερόταν επίσης με τον ίδιο τρόπο στις γιορτές των Σαρακηνών, Εβραίων και ειδωλολατρών. Όταν του ζητήθηκε να εξηγήσει το κίνητρο αυτής της συμπεριφοράς, απάντησε: «Υπάρχουν τέσσερις μεγάλοι Προφήτες που τους σέβονται και τους λατρεύουν διαφορετικές τάξεις της ανθρωπότητας. Οι χριστιανοί πιστεύουν στον Ιησού Χριστό· οι Σαρακηνοί στον Μωάμεθ· οι Εβραίοι στον Μωυσή και οι ειδωλόλατρες στον Σογκομομπάρχαν, το πιο σημαντικό από τα είδωλά τους. Τιμώ και σέβομαι και τους τέσσερις, και επικαλούμαι όποιον απ' αυτούς υπερέχει πραγματικά στον ουρανό». Ο τρόπος, όμως, που η μεγαλειότητά του συμπεριφερόταν απέναντί τους φανέρωνε ότι θεωρούσε τη χριστιανική πίστη ως την πιο αληθινή και σωστή...

Το πιο αξιοπρόσεκτο σ' αυτό το απόσπασμα δεν είναι ο ήρεμος θρησκευτικός σχετικισμός του Μογγόλου δυνάστη (που ωστόσο είναι θρησκευτικός σχετικισμός), όσο η στάση και η γλώσσα του Μάρκο Πόλο. Δεν του περνάει καθόλου απ' το

* Η Χαν Μπαλκ («Πόλη των Χαν»), πρωτεύουσα της μογγολικής αυτοκρατορίας, που αντιστοιχεί στο σημερινό Πεκίνο (Σ.τ.Μ.).

αυτής της συνεχιζόμενης παράδοσης το γεγονός ότι ο αγιασμός
 Ρουχόλαχ Χομεβί δεν ταυτίζει το Μεγάλο Σάτανά με αίρεση
 ούτε με δαιμονικό πρόσωπο (ο καθημενούλης ο Κάρτερ εδάχιστα
 πηροβσε τις προύποθέσεις) αλλά με έθνος;

Η δεύτερη αιτία της παρακμής ήταν η σταδιακή υποβάθ-
 μιση της ίδιας της ιερής γλώσσας. Ο Μπαχ, γράφοντας για τη
 Δυτική Ευρώπη κατά την περίοδο του Μεσαίωνα, επισήμανε ότι
 «η λατινική δεν ήταν μονάχα η γλώσσα στην οποία γίνονταν η
 διδασκαλία, ήταν η μόνη γλώσσα η οποία διδασκόταν»¹⁵. Αυτή
 η δεύτερη έκφραση της μοναδικότητας δείχνει αρκετά ευγλωττα
 της ιερής γλώσσας των λατινικών — καμιά άλλη γλώσσα δε θεωρού-

σαν άξια να διαχρηστεί. Όμως, από το δεκάτο έκτο αιώνα
 σημειώνεται μια παγδαία αλλαγή. Οι αιτίες αυτής της αλλαγής
 δε χροιάται να μας απασχολήσουν εδώ: η κεντρική σημασία
 του έντυπου καπιταλισμού (print-capitalism) θα συζητηθεί πα-
 ρακάτω. Αρκεί να θυμηθούμε την κλημάκα και τον ρυθμό ανα-
 πτύξης του. Ο Φέρν και Μαρτέν υπολογίζουν ότι το 77% των
 βιβλίων που τυπώθηκαν πριν από το 1500 ήταν γραμμένα στη
 λατινική (που σημαίνει ότι το 23% είχαν ήδη γραφτεί στις
 καθολογούμενες¹⁶). Αν από τις 88 εκδόσεις που τυπώθηκαν στο
 Παρίσι το 1501 όλες, εκτός από οκτώ, ήταν στα λατινικά, μετά
 το 1575 η πλειοψηφία ήταν πάντα στα γαλλικά¹⁷. Εκτός από
 την προώθηση ανακατασκευής της στη διάρκεια της Αντιμεταρρύθ-
 μησης, η ηγεμονία της λατινικής καταβαραθρώνει. Κι αυτό
 δεν περιορίστηκε στα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Αίτιο αρ-
 γότερα, αλλά με την ίδια ιαγγιώδη ταχύτητα, η λατινική έπαιξε
 να είναι η γλώσσα της παν-ευρωπαϊκής υψηλής διακρίσης. Το

δεκάτο έβδομο αιώνα ο Χομπς (1588-1678) ήταν μια προσωπι-
 κότητα με πανευρωπαϊκή φήμη επειδή έγραφε στη γλώσσα της
 αγγλικής. Ο Σπέινερ (1564-1616), από την άλλη πλευρά, επεί-
 ρη δὴ συνέγραψε τα έργα του στην καθολογούμενη, ήταν ουσιαστι-
 κά αγγλωστός πέρα από τη Μάγχη¹⁸. Κι αν τα αγγλικά δεν είχαν
 υπερωχυνθεί ως γλώσσα μιας παγκόσμιας αυτοκρατορίας, δύο
 αιώνες αργότερα, δε θα διατηρούσαν ακήματα την πρωταρχική

μυσό, παρόν που το κοινό για το οποίο γράφει είναι χριστιανοί
 Ευρωπαίοι, να αποκαλέσει τον Κομπέρνικό ή ειδωλόθε-
 ρη. (Αναμφίβολα αυτό συμβαίνει σε μετάνο βιβλίο επειδή «από
 την άποψη του αγγλικού υπηκόου, εδαφικής έκτασης και εσόδων
 ξεπερνάει κάθε ηγεμονία που υπηρξε μεχρί τώρα στον κόσμο»)¹⁹
 Ήμνησον, μπορούμε να ανησυχούμε τα σπέρματα ενός εδαφι-
 κόυ ησοδοιοισμού των πιατών στην ανυειδητη χροση του
 «μας» (που γίνεται «τους») και στην περιγραφή της χροια-
 κής πιατης ως της πιο «αληθινής» και όχι της «αληθινής»,
 πράγμα το οποίο προαναγγέλλει τη γλώσσα παλλών εθνικιστών
 (το έθνος «μας» είναι «το καλύτερο» — σε ένα ανταγωνιστικό,
 συστημικό πεδίο).
 Η επιστολή του Ήρση ταξιδιώτη «Πικά» προς το φίλο του
 «Παν» από το Παρίσι το «1712» είναι αποκαλυπτική καθώς
 προβάλλει μια εντελώς διαφορετική σκηνή²⁰:

Ο Πίκας είναι ο αρχηγός των χριστιανών είναι ένα αρ-
 χαιο είδωλο, που συνεχίζει να λατρεύεται από συνηθία.
 Κάποτε προκάλεσε τρέφο ακήμα και στους πρίκιντες,
 αφού μπορούσε να τους εκθρονίζει με την ίδια ευκολία που
 οι λαμπροί σουλτανοί μας εκθρονίζουν τους βασιλιάδες της
 Ιερμελία ή της Γεωργίας. Όμως, κανείς δεν τον φοβάται
 τώρα πια. Ισχυρίζεται ότι είναι διάδοχος ενός από τους
 πρώτους χριστιανούς, του Αγίου Ήετρο, και είναι σίγου-
 ρά μια προσοδόφο διάδοχη, αφού ο θησαυρός του είναι
 τεράστιος, και έχει υπό τον έλεγχό του μια τεράστια
 χώρα.

Οι μετέπειτες και εκλεπτυσμένες νοητικές κατασκευές
 του Καθολικού του δεκάτου όγδοου αιώνα αντικαταστήζουν τον
 αρχαίο βασιλιά του προγελαστού του το δεκάτο τρίτο αιώνα,
 και ο «εδαφικός» και ο «σχετικολογιστής» και ο «εδαφικός
 με τη διαφορά ότι ως τώρα «σχετικολογιστής» και ο «εδαφικός
 ησυχιστής» είναι ανόητοι και έληουν πολιτική
 αιχμή. Θα ήταν άστοχο να θεωρήσουμε ως παρόμοια έκφραση

ερμητικότητα τους; Στο μεταξύ, πέρα από τη Μάγχη, οι σύγχρονοι σχεδόν των δύο προηγούμενων, ο Ντέκάρτ (1596-1650) και ο Πασκάλ (1623-1662), διεξήγαγαν το μεγαλύτερο μέρος της αλληλογραφίας τους στα λατινικά· ο Βολτέρος όμως (1694-1778) αλληλογραφούσε σχεδόν αποκλειστικά στην καθομιλουμένη¹⁰. «Μετά το 1640, καθώς όλο και λιγότερα βιβλία εκδίδονταν στα λατινικά και όλο και περισσότερα στις γλώσσες της καθομιλουμένης, οι εκδόσεις έπαψαν να αποτελούν διεθνή [sic] επιχείρηση»¹¹. Με μία λέξη, η έκπτωση των λατινικών αποτελεί δείγμα μιας ευρύτερης διαδικασίας κατά την οποία οι ιερές κοινότητες που είχαν ομογενοποιηθεί από τις παλαιές ιερές γλώσσες σταδιακά κατακερματίστηκαν και διασπάστηκαν σε επιμέρους δόγματα που είχαν εδαφική αναφορά.

Το δυναστικό καθεστώς

Είναι, ίσως, δύσκολο στις μέρες μας να κατανοήσει κανείς απόλυτα έναν κόσμο όπου το δυναστικό καθεστώς ήταν για τους περισσότερους ανθρώπους το μόνο «πολιτικό» σύστημα που μπορούσαν να συλλάβουν. Αυτό συμβαίνει επειδή, ουσιαστικά, η «ασοβάρη» μοναρχία βρίσκεται στον αντίποδα όλων των νεότερων εννοιών της πολιτικής ζωής. Η βασιλεία οργανώνει τα πάντα γύρω από ένα υψηλό κέντρο. Η νομιμότητά της πηγάζει από το Θείο και όχι από τους πληθυσμούς που σε τελευταία ανάλυση είναι υπήκοοι και όχι πολίτες. Στη νεότερη αντίληψη, η κυριαρχία του κράτους λειτουργεί πλήρως, κατηγορηματικά και ομοιόμορφα σε κάθε τετραγωνικό εκατοστό μιας νομικά οριοθετημένης εδαφικής περιοχής. Στην παλαιότερη όμως σύλληψη του κόσμου όπου τα κράτη ορίζονταν από κέντρα, τα σύνορα ήταν διαπερατά και ασαφή, και οι εξουσίες εξασθενούσαν αδιόρατα καθώς εισχωρούσαν η μια στην άλλη¹². Σ' αυτό οφείλεται, αρκετά παράδοξα, η ευκολία με την οποία οι προ-μοντέρνες αυτοκρατορίες και τα βασίλεια διατηρούσαν την κυριαρχία τους

σε εξαιρετικά ανομοιογενείς και συχνά¹³ ούτε καν γειτονικούς πληθυσμούς για μεγάλες χρονικές περιόδους¹².

Επιπλέον, πρέπει κανείς να έχει στο μυαλό του ότι αυτά τα παλαιά μοναρχικά κράτη εξαπλώθηκαν όχι μόνο με τη διεξαγωγή πολέμων αλλά και με τις γαμήλιες στρατηγικές — που όμως είχαν εντελώς διαφορετικό περιεχόμενο και εφαρμογή απ' ό,τι σήμερα. Μέσω της γενικής αρχής της καθετότητας, οι δυναστικοί γάμοι ένωναν ανόμοιους πληθυσμούς κάτω από νέες κορυφές. Ο Οίκος των Αψβούργων αποτελεί, απ' αυτή την άποψη, πρότυπο. Σύμφωνα με το απόφθεγμα *Bella gerant alii tu felix Austria nube!** Ακολούθως, κάπως συνοπτικά, παρατίθενται οι τιμητικοί τίτλοι των τελευταίων δυναστών¹³.

Αυτοκράτωρ της Αυστρίας· Βασιλεύς της Ουγγαρίας, της Βοημίας, Δαλματίας, Κροατίας, Σλαβονίας, Γαλικίας, Λοδομερίας, και Ιλλυρίας· Βασιλεύς της Ιερουσαλήμ, κτλ· Αρχιδούξ της Αυστρίας [sic]· Μέγας Δουξ της Τοσκάνης και της Κρακοβίας· Δουξ της Λοθαριγγίας, του Ζάλτσμπουργκ, Στυρίας, Καρινθίας, Καρνιόλης, και της Μπουκοβίνας· Μέγας Δουξ της Τρανσυλθανίας, Μαργράβος της Μοραβίας· Δουξ της Άνω και Κάτω Σιλεσίας, της Μοντένας, Πάρμας, της Πιατσέντσα και της Γκουαστάλα, των Λουσιτών, Σάτορ, Τέσχεν, Φριούλι, Ραγούσας, και Ζάρα· Μέγας Κόμης του Αψβούργου, του Τυρόλου, Κίπουργκ, της Γκορίτσια και της Γκραντίσκα· Δουξ του Τρέντου και του Μπρίξεν· Μαργράβος του Άνω και Κάτω Λάουζιτς και της Ίστρια· Κόμης των Χόχενεμπερ, Φέλντκιρχ, Μπρέγκεντς, Ζόνεμπεργκ, κ.λπ· Λόρδος της Τεργέστης και του Κάτταρο· Μέγας Βοεβόδας της Βοϊβοδίνας, της Σερβίας... κ.λπ.

* Λς διεξαγάγουν άλλοι τους πολέμους. Συ, ευτυχής Αυστρία, νυμφεύου (Σ.τ.Μ.).

Όπως σωστά παρατηρεί ο Jászai, σ' αυτόν τον κατάλογο υπήρχε για κομμική τζαυρά... η καταγραφή των αμέτρητων λήμων, τα παζάρια και οι αχιμαλάσιες των Αψούρων». Ζτα βασιλεία όπου η πολυγυμία επιτερόταν από τη θρησκεία, ένα περίληκο υποστρώμα ενάλλαξης οικογενειακής επημέλειας, ένα περιλήκο υποστρώμα ενάλλαξης οικογενειακής επημέλειας. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι βασιλικές οικογένειες ανυπόσαν αυτών το κύρος τους, πέρα από τη βεϊκή προσοσία, και από τις, ως το πούτε έτσι, επιμελίες; Γιατί τέτοιες διασταυρώσεις ήταν σημάδια μιας ανώτερης τάξης. Είναι χαρακτηριστικό ότι δεν υπήρχε για «αγγλική» δυναστεία που να έχει την έδρα της στο Λονδίνο από τον ενδέκατο αιώνα (αν υπήρχε και τότε). Είναι πλέον, ποια «βενικότητα» θα αποδώσουμε στους Βουρβόνους; Όμως, κατά τη διάρκεια του δέκατου έβδομου αιώνα —για λόγους που δε χρειάζεται να μας απασχολήσουν εδώ— η δεδωμένη νομιμότητα της ιερής μοναρχίας άρχισε σιγά σιγά να φθίνει στη Δυτική Ευρώπη. Το 1649, ο Κάρολος Ζ'τιούβερτ αποκεφαλίστηκε στην πρώτη επανάσταση του νεότερου κόσμου και το 1650 ένα από τα σηματοδοτικά ευρωπαϊκά κράτη δεν κυβερνιόταν από βασιλιά αλλά από έναν ηγέτη Προστάτη, Όμως, ακόμα και στην εποχή του Ηδουπ και του Άντισον, η Άννα Ζ'τιούβερτ έκαλοθούσε να κίνει θεματαίς με το άγγιγμα των βασιλικών χερών της, ενώ θεματαίς γίνονταν και από τους Βουρβόνους, τους Λουδοβίκους ΙΒ' και ΙΖΤ', στην Ηφωστιαίνη Γαλλία με χροτό τζός του *ancien régime*²⁶. Αλλά μετά το 1789 οι μονάρχες έπρεπε να υπερασπίζονται την αρχή της Νομιμότητας, μετ'αυτού «μοναρχία» πήρε τη μορφή ενός σχεδόν τυποποιημένου μοντε-λου. Ο Τζενο και ο Τιος του Ουρανού έγιναν «Αυτοκράτορες».

Ζτο μακρινό Ζιάιτ ο Ράμα ΙΒ' (Σουλαχονγκρόν) έστειλε τους Λονδίνου και του Βερολίνου για να μάθουν την πολυπλοκή γιους και του ανιψιού του στις αυλές της Αγίας Πετρούπολης, όπου διαβόησε ως νήπιμο το 1887 θέματα μες νήπιμο.

Αντιλήψεις του χρόνου

Όα ήταν, όμως, περίοριστικό να αντιημετωπεί κανείς τις φασαριστικές κοινότητες των εθών σαν να πηγάζουν απλώς από τις θρησκευτικές κοινότητες και τα δυναστικά κράτη και να τα αντικαθιστούν. Η παρακμή των ιερών κοινοτήτων, γλωσσών και οικογενειακών γραμμών έδωσε ώθηση σε για βασιλική αλλαγή στον τρόπο σάλληψης του κόσμου, η οποία, περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, έκανε δυνατή τη σάλληψη του έθνους.

Ένας πρόσφορος τρόπος για να κατανοήσει κανείς αυτή την αλλαγή είναι να παρατηρήσει τις κατάλληλες ανακαταστάσεις των ιερών κοινοτήτων, όπως τα ανάγλυφα και τα βίβρα των ιερατικών εκκλησιών ή τη ζωγραφική των Ιταλών και Φλα-μεσσιανικών εκκλησιών.

Ακόμα και το 1914 τα δυναστικά κράτη αποτέλουσαν την πλειονότητα στο παγκόσμιο πολιτικό σύστημα, αλλά, όπως θα βλέπαμε αναλυτικότερα στη συνέχεια, πολλά δύναστες για κάποιο χρονικό διάστημα αναζητούσαν για «βενική» σφαγίδα ποια χρονικό διάστημα αναζητούσαν για «βενική» σφαγίδα. Ένώ τα στρατεύματα του Φρειδερίκου του Μεγάλου (6. 1740-1786) είχαν επανδρωθεί από μεγάλο αριθμό «έξων», τα στρατεύματα του μικραψιού του Φρειδερίκου Τ'ουαίχμου Ι' (6. 1797-1840) ήταν, ως αποτέλεσμα των θεματικών μεταρρυθμίσεων του Ζάινχορστ, του Ικνίζενκου και του Κλάουζεβιτς, αποκλειστικά «βενικά-ρωσικά»²⁷.

Ζουηδία, τη Δανία —και την Ιαπωνία— στη στέψη του από τη Βρετανία, τη Ρωσία, την Ελλάδα, τη Γουατεμάλα και εμπροστίστηκε με την παρουσία πριγκιπικών η άνοδος του στο θρόνο ως Ράμα ΖΤ' επιδοκιμάστηκε από τους που σε προηγούμενη εποχή θα είχε σίγουρα παραλειφθεί. Όμως, ανέβηκε στο θρόνο, το 1910, ένας αλλοπαρόδαος ομαθυάφης «πολιτιστές» μονάρχες της Ευρώπης». Με το νέο σύστημα φέρνονταν με αυτό τον τρόπο το Ζιάιτ «σε σύγκληση με τις

μανδών ζωγράφων. Ένα χαρακτηριστικό στοιχείο είναι η αποτύπωση «μεταγενέστερης ενδυμασίας» στις αναπαραστάσεις. Οι ποιμένες που ακολούθησαν το αστέρι για να βρουν τη φάτνη όπου γεννήθηκε ο Χριστός έχουν τα χαρακτηριστικά αγροτών της Βουργουνδίας. Η Παναγία εικονίζεται σαν κόρη Τσοκανού εμπόρου. Σε πολλούς πίνακες ζωγραφικής ο εντεταλμένος αντιπρόσωπος της Εκκλησίας, με καθαρά τοπικό ή αριστοκρατικό ένδυμα, γονατίζει ευλαβικά δίπλα στους ποιμένες. Αυτό που σήμερα φαίνεται εντελώς αταίριαστο ήταν απόλυτα φυσικό για τους πιστούς του Μεσαίωνα. Βρισκόμαστε αντιμέτωποι μ' έναν κόσμο όπου η απεικόνιση της πραγματικότητας όπως τη συλλάμβαναν οι άνθρωποι ήταν σε πολύ μεγάλο βαθμό οπτική και ακουστική. Η χριστιανοσύνη προσέλαβε τον καθολικό χαρακτήρα της μέσα από μυριάδες συγκεκριμένα και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά: αυτό το ανάγλυφο, εκείνο το παράθυρο, αυτό το κήρυγμα, εκείνη η ιστορία, αυτό το ηθικοπλαστικό δρώμενο, εκείνο το κεμήλιο. Ενώ ο λατινομαθής κλήρος ολόκληρης της Ευρώπης έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο στη δόμηση της χριστιανικής φαντασίας, εξίσου ζωτική σημασία είχε και η διαμεσολάβηση των αντιλήψεών του στις αναλφάβητες μάζες, μέσω οπτικών και ακουστικών δημιουργημάτων, πάντοτε προσωπικών και συγκεκριμένων. Ο ταπεινός παπάς της ενορίας, του οποίου την αυτοσυγκράτηση και τις αδυναμίες γνώριζαν όλοι όσοι παρακολουθούσαν τις λειτουργίες του, ήταν ο άμεσος διαμεσολαβητής μεταξύ των ενοριτών του και του Θεού. Η αντιπαράθεση του θεικού-καθολικού με το επίγειο-συγκεκριμένο σήμαινε ότι η χριστιανοσύνη, όσο τεράστια κι αν ήταν, ή υπήρχε η αίσθηση ότι ήταν, παρουσιαζόταν με διαφορετικό τρόπο στις συγκεκριμένες σουηδικές ή ανδαλουσιανές κοινότητες ως αντίγραφο τους. Η απεικόνιση της Παναγίας με «σημιτικά» χαρακτηριστικά ή ενδύματα του «πρώτου αιώνα», σύμφωνα με το πνεύμα αποκατάστασης του νεότερου μουσείου, ήταν κάτι αδιανόητο, επειδή η μεσαιωνική χριστιανική σκέψη δεν αντιλαμβανόταν την ιστορία ως μια ατέλειωτη αλυσίδα αιτίας και αποτελέσματος ή ρήξεων

του παρόντος με το παρελθόν¹⁰. Ο Μπλοχ παρατηρεί ότι οι άνθρωποι πίστευαν ότι βρίσκονταν κοντά στο τέλος του χρόνου με την έννοια ότι η Δευτέρα Παρουσία του Χριστού θα ερχόταν από στιγμή σε στιγμή: ο Απόστολος Παύλος είχε πει ότι «η μέρα του Κυρίου θα έρθει απρόσμενα σαν τον κλέφτη μέσα στη νύχτα». Ήταν επομένως φυσικό ο μεγάλος χρονικογράφος του δωδέκατου αιώνα Επίσκοπος Όττο οφ Φράιζινγκ να αναφέρεται επανειλημμένα στη φράση «εμείς οι οποίοι βρεθήκαμε στο τέλος του χρόνου». Ο Μπλοχ καταλήγει ότι από τη στιγμή που οι άνθρωποι του Μεσαίωνα «παραδόθηκαν στην περιουλογή, καμιά σκέψη δεν τους φαινόταν πιο ξένη από την προοπτική ενός μακρινού μέλλοντος που θα οδηγούσε σε μια νέα ανθρωπότητα»¹¹.

Ο Λουερμαχ δίνει ένα σημαντικό δείγμα αυτής της μορφής συνείδησης¹²:

Αν ένα περιστατικό σαν τη θυσία του Ισαάκ ερμηνευθεί ως προεικόνιση της θυσίας του Χριστού, έτσι ώστε το πρώτο φαίνεται ότι αναγγέλλει και υπόσχεται το τελευταίο και το τελευταίο «εκπληρώνει»... το πρώτο, τότε εγκαθιδρύεται μια σύνδεση μεταξύ δύο γεγονότων που δε συνδέονται ούτε χρονικά ούτε αιτιακά. Μια σύνδεση που είναι αδύνατον να εγκαθιδρυθεί μέσω της λογικής σε μια οριζόντια διάσταση... Είναι δυνατόν να εγκαθιδρυθεί μόνον εάν και τα δύο συμβάντα συνδεθούν άμεσα με τη Θεία Πρόνοια, που μπορεί να καταστρώσει ένα τέτοιο σχέδιο της ιστορίας και να δώσει το κλειδί για την κατανόησή του... το εδώ και το τώρα δεν είναι πλέον ένας απλός κρίκος μιας επίγειας αλυσίδας γεγονότων. Είναι ταυτόχρονα κάτι που υπήρχε πάντοτε και που θα εκπληρωθεί στο μέλλον και, ακριβολογώντας, στα μάτια του Θεού, είναι κάτι αιώνιο, κάτι με παντοτινή χρονική ισχύ, κάτι που έχει ήδη ολοκληρωθεί στη σφαίρα του κατακερματισμένου επίγειου γεγονότος.

Ο Άουερπιαχ σωστά επισημάκει ότι αυτή η αντίληψη της συλλογικότητας δεν έχει καμία σχέση με το πώς είναι η αντίληψη της διαμόρφωσης για το πλῆθος διαστήματα και η εμπειρία της συνδέεται σίγουρα, με τρόπο που χρειάζεται να μελετηθεί επισταμένα, με την ανάλυσή της εκκοσμητικότητάς της. Έχει τόσο κεφαλαίοδη σημασία η συλλογική αυτή, που, αν δεν τη λάβουμε σοβαρά υπόψη, θα είναι δυνατό να διερευνησουμε τη διεξήγητη γένεση του εθνικισμού. Αυτό που έχει πάρει τη θέση της μεσαιωνικής αντίληψης της συλλογικότητας στη διάρκεια του χρόνου είναι η αντίληψη ενός «ποιοτικού, κενού χρόνου» — έννοια που δανείστηκε από τον Μπένγιαμιν — σύμφωνα με την οποία η συλλογικότητα είναι εγκάρσια, फैलναι το χρόνο και δε χαρακτηρίζεται από προαναγγέλια και εκρήξη — ρωμα αλλά από χρονική σύμπτωση, και μετρείται με ρολόι και μετρολόγιο¹¹.

Μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα τους λόγους για τους οποίους ο μετριοπαθής αυτός έπαιξε τόσο σημαντικόν ρόλο στη γέννηση της φαντασιακής κοινότητας του έθνους, αν εξετάσουμε τη βασική δομή δύο πορφών φαντασιακής συλλογής που κινίσαν πρώτα στην Ευρώπη το δεκάτο όγδοο αιώνα: το συνολικό ποσό των περιλαμβανόμενων και οι δύο συστατικές δομές. Ο λόγος είναι ότι και οι δύο αυτές πορφές παρείχαν ένα για την «ανα-παράσταση του τύπου της φαντασιακής κοινότητας που είναι το έθνος. Ας εξετάσουμε πρώτα τη δομή του παλαιού τύπου συνολικού ποσού, η οποία δε χαρακτηρίζεται μόνο τα βαθιότερα στοιχεία της Μπαλκάνικης αλλά και κάθε σύγχρονο λαϊκό ανάγνωσμα. Άποτελει καθαρά ένα τέχνασμα για την παρουσίαση της συλλογικότητας

στον «ποιοτικό, κενό χρόνο» ή ένα σχέδιο στην έκφραση «εν τω μετώπῳ». Ας πάρουμε, για να φανεί καλύτερα, ένα τιμήμα μιας αρχής συνολικής παθητικότητας πλοκής, στο οποίο ένας άντρας (Α) έχει μια σύλυο (Β) και μια ερωμένη (Γ), η οποία με τη σειρά της έχει έναν εραστή (Δ). Μπορούμε να φανταστούμε ένα χρονολογικό παρόν¹². Σε μια τέτοια θέση των πραγμάτων, ο ένας στυλιό παρόν¹³ δεν μπορεί να έχει πραγματικό ή έκφραση «εν τω μετώπῳ».

Χρόνος: I II III

Γραφτά: (Γ) Α καθιβάσει με τη Β (Α) Α τριεπειεί στη Γ (Δ) Α μέλει στο παρόν με τη Β (Β) Β φωνίσει (Δ) Α παίζει στο παρόν με τη Β (Α) Α παίζει καθάραπο (Β) Β τινί (Γ) Γ μέλει ένα δυνατόνο όπερο

Θα παρατηρήσουμε ότι στη διάρκεια αυτής της αλληλουχίας ο Α και ο Δ δε συναντιούνται ποτέ και είναι δυνατό να μη μάθει ο ένας την ύπαρξη του άλλου, αν η Γ παίζει έξυπνα τα χαρτιά της¹⁴. Η συνδέει λοιπόν τον Α με τον Δ; Αυτό συμπληρωματικές έννοιες: πρώτον, το γεγονός ότι απορρίπτει μια «κοινωνία» (Wessels, Άυμπεκ, Άος Άντζες). Άυτές οι κοινωνίες απορρίπτουν κοινωνικές συνδέσεις μιας τόσο ισχυρής και στέφνης πραγματικότητας, που τα μέλη τους (Α και Δ) μπορούν ακόμη και να περιγράφονται σαν να περνούν ο ένας δίπλα απ' τον άλλο στο όριο χωρίς να ποτέ να γνωριστούν και παρ' όλα αυτά να συνδέονται¹⁵. Δεύτερον, ο Α και ο Δ βρίσκονται στο μακρό του παντοπόρου αναγνώστη. Μόνον ο αναγνώστης, όπως ο Θεός, μπορεί την ίδια στιγμή να παρακαλούθει τον Α να τηλέφωνε στη Γ, τη Β να ψωνίσει, τον Δ να παίζει ποδόσφαιρο. Το γεγονός ότι όλες αυτές οι πράξεις εκτελούνται στον ίδιο χωρολογικό χώρο και μετρολόγιο χρόνο ο από ο οποίος ο συλλογικός παρόν¹⁶ ορίζει στους αναγνώστες του.

Η ίδια ενός κοινωνικού οργανισμού που κινείται με βάση το μετρολόγιο μέσο σ' ένα οποιοδήποτε, κενό χρόνο, βρίσκεται το ακρι-

βές ανάλογό της στην ιδέα του έθνους, το οποίο συλλαμβάνεται σαν μια συμπαγής κοινότητα που κινείται σταθερά μέσα στην Ιστορία, προς τα πίσω (ή προς τα μπρος)¹⁰. Ένας Αμερικανός θα συναντήσει ή θα μάθει τα ονόματα ελάχιστων από τα διακόσια σαράντα εκατομμύρια και πλέον συμπολίτες του. Δεν έχει ιδέα τι κάνουν κάθε στιγμή. Όμως, είναι απόλυτα ήβαιος για τη σταθερή, ανώνυμη, ταυτόχρονη δραστηριότητά τους.

Η προσέγγιση που προτείνω θα φανεί ίσως λιγότερο αφαιρετική, αν σταθούμε για λίγο στην εξέταση τεσσάρων μυθιστοριών που προέρχονται από διαφορετικές κουλτούρες και εποχές, οι οποίες, εκτός από μία, συνδέονται άρρηκτα με τα εθνικιστικά κινήματα. Το 1887, ο Χοσέ Ρισάλ, «πατέρας του φιλιππινέζικου εθνικισμού», έγραψε το μυθιστόρημα *Noli Me Tangere* (Μη με θίγεις), το οποίο θεωρείται το αριστούργημα της φιλιππινέζικης λογοτεχνίας. Είναι, επίσης, το πρώτο σχεδόν μυθιστόρημα που γράφτηκε από έναν «Ιντιο»¹¹. Ας δούμε, λοιπόν, τη θαυμάσια αρχή του¹²:

Προς τα τέλη του Οκτώβρη, ο Δον Σαντιάγο ντε λος Σάντος, γνωστός στον πολύ κόσμο σαν Καπιτάν Τιάγο, οργάνωσε μια εσπερίδα. Παρόλο που —αντίθετα με τη συνήθη πρακτική του— το είχε ανακοινώσει μόλις το ίδιο απόγευμα, συζητιόταν ήδη σ' όλο το Μπινόντο, στις άλλες γειτονίες της πόλης, ακόμα και στην εντός των τειχών πόλη. Εκείνο τον καιρό ο Καπιτάν Τιάγο είχε τη φήμη ενός γενναϊόδωρου οικοδεσπότη. Ήταν γνωστό ότι το σπίτι του, όπως και η χώρα του, ήταν ανοιχτό σε όλα εκτός από το εμπόριο και τις νεωτερικές ή τολμηρές ιδέες.

Τα νέα, λοιπόν, διαπέρασαν σαν ηλεκτρικό ρεύμα την κοινότητα των παρασίτων, των χαραιοφόρων και των τζαμπατζήδων που τους έπλασε ο Θεός με την άπειρη καλοσύνη Του και με τόση στοργή τούς πολλαπλασιάζει στη Μανίλα. Κάποιοι γύρευαν βερνίκι για τις μπότες τους, άλλοι έψαχναν κουμπιά για τους γιακάδες και γραβάτες.

Όλους όμως ανεξαιρέτως τους απάσχολούσε ένα πρόβλημα: με ποιον τρόπο θα χαιρετούσαν τον οικοδεσπότη, ώστε να δώσουν την εντύπωση ότι τους συνέδεε μια μακροχρόνια φιλία, ή, αν χρειαζόταν, θα δικαιολογούσαν την αργοπορία τους.

Το δείπνο δόθηκε σ' ένα σπίτι στην οδό Angloague. Μια και μας διαφεύγει ο αριθμός, θα το περιγράψουμε με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορέσει κανείς να το αναγνωρίσει — αν, δηλαδή, οι σεισμοί δεν το έχουν ήδη καταστρέψει. Δεν πιστεύουμε ότι ο ιδιοκτήτης του θα το έχει γκρεμίσει, γιατί αυτές οι δουλειές αφήνονται συνήθως στο Θεό ή στη φύση, η οποία, σημειωτέον, έχει συνάψει πολλά συμβόλαια με την κυβέρνησηή μας.

Ένας εκτεταμένος σχολιασμός θα ήταν σίγουρα περιττός. Θα ήταν αρκετό να σημειώσουμε ότι από την αρχή η εικόνα (εντελώς νέα στα φιλιππινέζικα κείμενα) μιας εσπερίδας που συζητιέται από εκατοντάδες ανώνυμους ανθρώπους, οι οποίοι δε γνωρίζονται μεταξύ τους, σε διαφορετικά σημεία της Μανίλας, σε συγκεκριμένο μήνα συγκεκριμένης δεκαετίας, ανακαλεί τη φανταστική κοινότητα. Και στη φράση «ένα σπίτι στην οδό Angloague» το οποίο «θα περιγράψουμε με τέτοιο τρόπο ώστε θα μπορέσει κανείς να το αναγνωρίσει ακόμα», αυτοί που πιθανώς θα το αναγνωρίσουν είμαστε εμείς οι Φιλιππινέζοι αναγνώστες. Η μετάβαση του σπιτιού από τον «εσωτερικό» χρόνο του μυθιστορήματος στον «εξωτερικό» χρόνο της καθημερινής ζωής του αναγνώστη [της Μανίλας] παρέχει μια καθηλωτική επιβεβαίωση του πόσο συμπαγής είναι μια κοινότητα, εγχολπώνοντας χαρακτήρες, συγγραφέα, αναγνώστες, που κινούνται σταθερά μέσα στον ημερολογιακό χρόνο¹². Ας παρατηρήσουμε επίσης τον τόνο. Ενώ ο Ρισάλ δεν έχει την παραμικρή ιδέα για την ταυτότητα των αναγνωστών του, γράφει σ' αυτούς με μια ειρωνική οικειότητα, σαν να μην ήταν οι σχέσεις μεταξύ τους ούτε στο ελάχιστο προβληματικές¹³.

Η σύγκριση του Noli με το πιο φημισμένο πρόγελο του λογοτεχνικού έργο ενός «Ivrio», του Φ. Μπαλάγκτας (Μπαλά-σαρ), *Rangetdamang Buhay ni Florante at ni Laina sa Calantianang Albania* [Η ιστορία του Φαρόντε και της Λάουρα στο Βαλταίο της Αλβανίας], αναδεικνύει περισσότερο από οτιδήποτε άλλο μια φουκωκική αίσθηση των διακων συνεχιστών της συνείδησης. Η πρώτη του έντυπη έκδοση δημοσιεύεται στο 1861, παρόλο που πρέπει να είχε γραφτεί ήδη από το 1838". Και αυτή η σύγκριση είναι πρόσφορη γιατί, παρόλο που ο Μπαλάγκτας ζούσε όταν γεννήθηκε ο Βιάδα, ο κώδικας του αριστοκρατικού του είναι εντελώς ως προς το χρόνο και τον τόπο από το Μινωτικό του 1881). Μίνον οι ήρωές του — ο Φαρόντε, ένας χριστιανός της αλβανικής αριστοκρατίας και ο επιστήθιος φίλος του Άλαντιν, ένας μουσουλμάνος («Μόρος») [Πέρσης αριστοκράτης — μάς θυμίζει τις Φιλίππινες μόνο μέσω της συνδεσης χριστιανών-Μόρο. Ένώ ο Βιάδα ηθελήμεια διαθίχει τον ισπανικό πέλο λόγο του με λέξεις της ταγκάλογκ, ώστε να προσδώσει στο κείμενο μια «εθελιστική», σατιρική ή εθνικιστική χροιά, ο Μπαλάγκτας ασυμβόλητα αναμειγνύει ισπανικές φράσεις στα τεραδόχικα του στην ταγκάλογκ ανθώς για να εθάπει τη μαεθαλοπρέπεια και την ηχητική του λακτικού του. Το Noli προσκίχταν για ανάγνωση, ενώ το *Florante at Laina* για απαγγελία. Το πιο εντυπωσιακό απ' όλα είναι το πως ο Μπαλάγκτας διαχειρίζεται το χρόνο. Όπως παρατηρεί ο Λουμπέρτα το «έτερύλιμα της γλώσσας δεν ακολουθεί χρονολογική σειρά. Η ιστορία ξεκινά in media res, έτσι που αντισταθμίζονται το σύνολο της ιστορίας μέσω από μια σειρά αφηγήσεις που εξυπηρετούν την αναδομητή στο παρθέ-θόν". Η αμιά σχέση από τα 199 τεραδόχικα αποτελούν τον κολοσιακό της παιδικής ηλικίας του Φαρόντε, των σπουδών του στην Αθήνα και των μετέπειτα στρατιωτικών ανδραγαθιών-μάτων, που δηλώνεται ο ήρωας στις συζητήσεις του με τον Άλαντιν". Η «αναδομητή με τη μορφή της αφηγήσεως» ήταν για

τον Μπαλάγκτας η μόνη εναλλακτική λύση σε μια ανήλικη κατά παράταξη αφήγηση. Μετακινούμε για τα «συγχρονικά» παρθέ-θόντα του Φαρόντε και του Άλαντιν μέσω των συνδιαλεγεθιστικών φωνών τους και όχι από τη δομή του έπους. Ας δοήμε πόσο διαφορετική είναι αυτή η τεχνική από την τεχνική του μυθιστο-στην Αθήνα, ο Άλαντιν εκδιώχτηκε από την αυλή του πατέρα-χην...» Στην πραγματικότητα, ο Μπαλάγκτας δεν «ταποθετεί» ποτέ τους πρωταγωνιστές του στην «κοινωνία» ούτε συζητάει γι' αυτούς με το κοινό του. Ούτε υπάχει, πέρα από τη μελό-δουτη ποη των ποδυστάδων λέξεων της ταγκάλογκ, «φιλιππι-νέλικος» χαρακτήρας στο κείμενό του".

Το 1816, εδομητήρα χρόνια πριν από τη σύγγραφη του Noli, ο Χοσέ Ιοακίμ Φερναντέζ ντε Αϊζάρντι έγραψε ένα μυθιστορημα-τίε τον τίτλο *El Penquillo Samicnio* (Ο αυνυόμιανος παπαγά-λός), προφανώς το πρώτο λατινοαμερικανικό έργο που ανήκει σ' αυτό το λογοτεχνικό είδος. Σύνταγμα με τα λόγια ενός κριτικού, αυτό το κείμενο αποτελεί «μία σκληρή καταγγελία της ισπα-νικής διοίκησης στο Μεξικό: άγνοια, βεσιδακμονία και διαθορά φαίνεται ότι είναι τα πιο αξιοσημείωτα χαρακτηριστικά της»". Η συστατική «εθνικιστική» μορφή αυτού του μυθιστορηματικού αποκαλύπτεται από την ακόλουθη περιγραφή:"

Από την πρώτη στιγμή [ο ήρωας, ο αυνυόμιανος παπαγά-λός] είναι εκτεθειμένος σε κακές επιρροές — αργόματες υπηρέτες του μεταδίδουν βεσιδακμονίες, η ηγεσία του δεν συγχωρεί όαες τις παραθέσεις του, οι δασκάλοι του δεν μπορούν να του επιβάλουν πειθαρχία, επειδή δεν έχουν ούτε τη διαθεση την ικανότητα να το κάνουν. Και, παρόλο που ο πατέρας του είναι ένας ζύνικιος άνθρωπος, που θέλει ο γιος του να ακολουθήσει ένα χρονοτικό επάγγελμα — παρασώτων, η υπεριστάτευτική ηγεσία του Penquillo καταφέρνει να επιβάλει τη γνώμη της και στέλνει το γιο

της στο πανεπιστήμιο, εξασφαλίζοντας μ' αυτόν τον τρόπο ότι θα μάθει μόνο ανόητες δεισιδαιμονίες... Ο Periquillo παραμένει ανεπίδεκτος μαθήσεως, παρόλο που πολλές φορές συναντά καλούς και σοφούς ανθρώπους. Αρνείται να δουλέψει ή να πάρει οτιδήποτε στα σοβαρά και γίνεται διαδοχικά παπάς, τζογαδόρος, κλέφτης, βοηθός φαρμακοποιού, γιατρός, υπάλληλος σε επαρχιακή πόλη... Αυτά τα επεισόδια επιτρέπουν στο συγγραφέα να περιγράψει νοσοκομεία, φυλακές, απομακρυσμένα χωριά, μοναστήρια, ενώ την ίδια στιγμή θίγει ένα μείζον θέμα: ότι η ισπανική κυβέρνηση και το εκπαιδευτικό σύστημα ευνοούν τον παρασιτισμό και την τεμπελιά... Οι περιπέτειες του Periquillo τον φέρνουν πολλές φορές σε επαφή με Ινδιάνους και Νέγρους...

Βλέπουμε εδώ, για μια ακόμα φορά, σε λειτουργία την «εθνική φαντασία» στην κίνηση ενός μοναχικού ήρωα μέσα σ' ένα σταθερό κοινωνικό τοπίο που συγχωνεύει τον κόσμο μέσα στο μυθιστόρημα με τον κόσμο έξω απ' αυτό. Αυτό το ταξιδιωτικό αφήγημα του γύρω κόσμου—νοσοκομεία, φυλακές, απομακρυσμένα χωριά, μοναστήρια, Ινδιάνοι, Νέγροι— δεν είναι παρ' όλα αυτά ένας γύρος του κόσμου. Ο ορίζοντας είναι καθαρά περιορισμένος: είναι ο ορίζοντας του αποικιακού Μεξικού. Τίποτα δεν επιβεβαιώνει περισσότερο αυτή την κοινωνική σταθερότητα από τη διαδοχή των πληθυντικών. Αφού δημιουργούν έναν κοινωνικό χώρο γεμάτο από παρεμφερείς φυλακές, που, ενώ καμία απ' αυτές δεν έχει από μόνη της ξεχωριστή σημασία, αντιπροσωπεύουν όλες (με την ταυτόχρονη, ξεχωριστή ύπαρξή τους) την καταπίεση αυτής της αποικίας⁵¹. (Παράβαλε τις φυλακές στη Βίβλο. Ποτέ δε γίνονται αντιληπτές ως τυπικό δείγμα αυτής ή άλλης κοινωνίας. Καθεμία, όπως αυτή στην οποία ο Ιωάννης ο Βαπτιστής γοήτευσε τη Σαλώμη, είναι με μαγικό τρόπο μοναδική.)

Τέλος, για να αποφύγουμε το ενδεχόμενο να εντάξουμε τη

μελέτη μας σ' ένα «ευρωπαϊκό» πλαίσιο, αφού και ο Ρισάλ και ο Λιζάρντι έγραφαν στα ισπανικά, θα παραθέσουμε την αρχή του *Semangat Hitam* (Το Μαύρο Σεμαράνγκ), μιας ιστορίας γραμμένης από τον άτυχο νεαρό Ινδονήσιο κομμουνιστή-εθνικιστή Μας Μάρκο Καρτοντικρόμο⁵¹, που κυκλοφόρησε σε συνέχειες το 1924⁵²:

Ήταν 7 η ώρα, Σάββατο βράδυ στο Σεμαράνγκ οι νέοι δεν έμεναν ποτέ μέσα το σαββατόβραδο. Εκείνη τη νύχτα όμως δεν κυκλοφορούσε κανείς. Οι δρόμοι ήταν βρεγμένοι και γλιστρούσαν από τη δυνατή βροχή που είχε κρατήσει όλη την ημέρα, κι έτσι όλοι έμειναν κλεισμένοι στα σπίτια τους.

Για τους εργαζόμενους στα καταστήματα και στα γραφεία το πρωινό του Σαββάτου ήταν η ώρα της προσμονής: πρόσμεναν την ώρα της ανάπαυλας και τις βραδινές βόλτες στην πόλη, όμως εκείνη τη νύχτα θα έμεναν απογοητευμένοι τα χωριά είχαν πέσει σε λήθαργο εξαιτίας του άσχημου καιρού και των γλιστερών δρόμων. Όλα ήταν έρημα: οι κύριες αρτηρίες όπου συνήθως γινόταν συνωστισμός καθώς και τα μονοπάτια που συνήθως ήταν γεμάτα από κόσμο. Κάπου κάπου ακουγόταν το χτύπημα από το μαστίγιο του αμαξά που έφερνε το άλογο στο δρόμο του ή το κλαπ κλαπ από τις οπλές των αλόγων που έσερναν τις άμαξες.

Το Σεμαράνγκ ήταν έρημο. Το φως από τις λάμπες του γκαζιού που ήταν στη σειρά έπεφτε πάνω στην άσφαλτο που γυάλιζε. Κατά διαστήματα το δυνατό φως από τις λάμπες του γκαζιού χαμήλωνε από τον αέρα που φυσούσε από τα ανατολικά...

Ένας νεαρός άντρας καθόταν σ' ένα μακρύ καλαμμένο καναπέ διαβάζοντας εφημερίδα. Φαινόταν εντελώς απορροφημένος απ' αυτό που διάβαζε. Άλλοτε ο θυμός του κι άλλοτε το χαμόγελό του έδειχναν ότι η ιστορία που διά-

βαζε τον ενδιεφερε. Ήρπιας τις σελίδες της εφημερίδας, ελπίζοντας να βρει κάτι που θα τον έκανε να πείσει να αισθάνεται τόσο δυστυχισμένος. Ξαφνικά το χέρι του έπιασε πάνω σ' ένα άρθρο με τίτλο:

ERMERIA

Ένας άστεγος αρρώστησε και πέθανε εγκαταλείμενος στην άκρη του δρόμου.

Ο νεαρός άστρας συγκινηθήκε απ' αυτή τη σύντομη είδηση. Μπορούσε να νιώσει αρθούρα τον πόνο αυτής της φτώχης ψυχής που κείτονταν στην άκρη του δρόμου... Για μια στιγμή αισθάνθηκε την οργή να φουσκώνει μέσα του. Ήπειτα ένωσε οίκτο. Κι ύστερα ο θυμός του στράφηκε ενάντια στο κοινωνικό σύστημα που δημιουργησε όλη αυτή τη φτώχεια, ενώ εξαφάνισε πάνω σε μια μικρή περίδα ανθρώπων.

Εδώ, όπως και στο *El Periquillo Samienio*, είμαστε σ' ένα κόσμο πληθυντικών: καταστημάτα, γραφεία, αίματες, χυριά και λάμπες γκαζιού. Όπως και στην περίπτωση του Noll, είναι οι ίδιοι όσοι απαλώνεται ελάχιστε βυβλιζένοι στον ηγερολογιακό χρόνο και σ' ένα οικότο κομμάτι περικό από μας μπορεί να έχουν περπατήσει κάποια από τους «γλαστρούς» δρόμους του Σεϊτσάβλνγκ. Για μια ακόμα φορά ο Παναχίνος ήρωας βρικόκεται ανειδέτως μ' ένα κοινωνικό κομμάτι που περιγράφεται με επιπέπεια και γενικόδτητα στις λεπτομέρειές του. Πάρχει όμως και κάτι νέο: ένας ήρωας που ποτέ δεν κατονομάζεται αλλά που διαρκώς αναφέρεται ως «νεαρός μάς ήρωας». Το άκομφο ύφος και η λογοτεχνική αρλοκόδτητα του κειμένου επιδρακώων την ασυναίσθητη «ειλικρίνεια» του ανθρωπιακού επιπέπου. Ούτε ο Μάρκο ούτε οι αναγνώστες του έχουν κάποια σχετική μ' αυτή την αναφορά. Στην εβύμη και επιτηρημένη μυσίατο-πορφρία της Ευρώπης του δέκατου όδοου και δέκατου ένατου

αίώνα, η έκφραση «ο ήρωας μάς» ανώως υπογραμμίζει ένα συλλογικό πια (έναν) αναγνώστη. Στην περίπτωση του, Μάρκο, ο «νεαρός μάς ήρωας», με την νεωτερικόδτητά του, σηκάνει ένα νεαρό άντρα που ανήκει στο συλλογικό σώμα των αναγνώστών της *Indonnesia*, και, ειδικώς, μια ιδονησιακή «πανασοσιακή κοινότητα» που βρικόκεται ακόμα σε επιδρικό σκόδιο. Ας προσέξουμε επίσης ότι ο Μάρκο δεν αισθάνεται την ανάγκη να κατονομάσει αυτή την κοινότητα: υπάρχει ήδη εκεί. (Ακόμα κι αν η πολυάπωση ολόκληρη αποικιακή λογοκρισία σπιτεράται στο αναγνωστικό κοινό του, είναι αποκάλυψη απ' αυτό το «μιαίς»), όπως δηλώνεται από το γεγονός ότι ο θυμός του νεαρού άντρα κτευθύνεται προς «το» κοινωνικό σύστημα και όχι προς το «κοινωνικό σύστημα μάς».)

Έλαος, η φωνασοιακή κοινότητα επιδρακώωνται από το δι-συστάτο της δικής μάς ανάλωσης για το νεαρό άντρα που διαβάξει. Δε βρικόκει ο ίδιος το πτώμα του άστεγου στην άκρη ενός γλιστερού δρόμου του Σεϊτσάβλνγκ, αλλά το φαντάζεται μέσα από τους έντυπους χαρακτήρες της εφημερίδας⁵³. Ούτε τον ενδιαφέρει καθόλου η ταυτότητα του νεκρού άστεγου: κτεφεται το αντισποσωρευτικό σώμα, όχι την ατομική ύπαρξη. Δεν είναι τυχαίο ότι στο *Semangat Hitam* μια εφημερίδα ενωμάκώωνται στο μυσικόδρημα, αφού αν όυμια την εφημερίδα σαν πολυτιμικό προϊόν, θα εκθαυόμια από την προφάση μυσό-παστική ποιότητα της. Ποιος είναι οι ουσιαστικές λογοτεχνικές συμβάσεις της εφημερίδας; Εάν πιανάμια δειγματικόδρημα είναι πρωτοσέλιδο των *The New York Times*, θα βρικόκει εκτείοτο-πίες για τις διαφώτες στη Λοδενική Ήνωση, για το λυό στο Μάχι, ένα φρικιαστικό όνο, ένα παρικόδρημα στο Ιράκ, την ανακόδρη ενός σπένου αποκόδρηματος στη Ζητηνίμια κι ένα όνο του Μιτράν. Για τα σώδεις μετκόδ τους; Ζήτωση όχι μια άλλη ιδιοτροπία. Όπως όμως είναι ολόκληρο τα περικόδτητα απ' αυτά σώδεις οι απ' αυτά σώδεις ανελόδρητα το ένα από το άλλο, χυρίες οι δρόστες τους μετκόδ τους να λυορίζονται μετκόδ τους ή να έχουν ανελόδρη

του τι κάνουν οι άλλοι. Η αυθαίρετη επιλογή των γεγονότων και η παράθεση του ενός δίπλα στο άλλο (η επόμενη έκδοση θα έχει αντικαταστήσει τον Μιτεράν με το θρίαμβο στο μπέιζμπολ) δείχνει ότι η σύνδεσή τους είναι φαντασιακή.

Αυτή η φαντασιακή σύνδεση των γεγονότων προέρχεται από δύο έμμεσα συνδεόμενες πηγές. Η πρώτη είναι απλώς η ημερολογιακή σύμπτωση. Η ημερομηνία στην αρχή της εφημερίδας, το πιο σημαντικό έμβλημά της, παρέχει την πιο ουσιαστική σύνδεση — τη σταθερή προς τα εμπρός καταγραφή του ομοιογενούς, κενού χρόνου⁵¹. Μέσα σ' αυτόν το χρόνο «ο κόσμος» βαδίζει σταθερά μπροστά. Η ένδειξη γι' αυτό: εάν το Μάλι εξαφανιστεί από τις σελίδες των *The New York Times* δύο μέρες μετά από το ρεπορτάζ για το λιμό, για μήνες, οι αναγνώστες δε θα φανταστούν ούτε για μια στιγμή ότι το Μάλι εξαφανίστηκε ή ότι ο λιμός αφάνισε όλους τους πολίτες του. Η μυθιστορηματική μορφή της εφημερίδας τούς εγγυάται ότι κάπου εκεί έξω ο «πρωταγωνιστής» Μάλι συνεχίζει να κινείται αθόρυβα, περιμένοντας την επόμενη εμφάνισή του στην πλοκή.

Η δεύτερη πηγή της φαντασιακής σύνδεσης βρίσκεται στη σχέση μεταξύ της εφημερίδας, ως μιας μορφής βιβλίου, και της αγοράς. Υπολογίζεται ότι στα σαράντα και πλέον χρόνια που μεσολάβησαν μεταξύ της έκδοσης της γουτεμβέργειας Βίβλου και του τέλους του δέκατου πέμπτου αιώνα τυπώθηκαν περισσότεροι από είκοσι εκατομμύρια τόμοι στην Ευρώπη⁵². Μεταξύ του 1500 και του 1600, η παραγωγή τους κυμαινόταν μεταξύ εκατόν πενήντα εκατομμυρίων και διακοσίων εκατομμυρίων⁵³. «Από πολύ νωρίς... τα τυπογραφεία έμοιαζαν περισσότερο με τις νεότερες μικρές επιχειρήσεις παρά με τα μεσαιωνικά εργαστήρια των μοναστηριών. Το 1455, οι Fust και Schoeffer είχαν ήδη μια επιχείρηση προσαρμοσμένη στην τυποποιημένη παραγωγή, και είκοσι χρόνια μετά μεγάλες εκδοτικές επιχειρήσεις λειτουργούσαν σε όλη [sic] την Ευρώπη»⁵⁴. Με μια μάλλον ιδιαίτερη έννοια, το βιβλίο ήταν το πρώτο μαζικά παραγόμενο με σύγχρονο τρόπο βιομηχανικό προϊόν⁵⁵. Αυτή η σκέψη μπορεί να γίνει

αντιληπτή, αν συγκρίνουμε το βιβλίο με άλλα πρώιμα βιομηχανικά προϊόντα, όπως υφάσματα, τούβλα ή ζάχαρη. Αυτά τα εμπορεύματα μετριοούνται με μαθηματικά ισοδύναμα (λίβρες, φορτία ή κομμάτια). Μια λίβρα ζάχαρης είναι απλώς μια ποσότητα, ένα βολικό φορτίο, όχι ένα αντικείμενο από μόνο του. Το βιβλίο, όμως — και σ' αυτό το σημείο προεικονίζει τα αγαθά της εποχής μας — είναι ένα ξεχωριστό, αυτόνομο αντικείμενο που αναπαράγεται ακριβώς το ίδιο σε μεγάλη κλίμακα⁵⁶. Μια λίβρα ζάχαρης ρέει στην επόμενη κάθε βιβλίο έχει τη δική του μοναχική αυτάρκεια. (Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι οι βιβλιοθήκες, προσωπικές συλλογές μαζικά παραγόμενων εμπορευμάτων, αποτελούσαν ήδη ένα οικείο θέαμα σε πόλεις όπως το Παρίσι από το δέκατο έκτο αιώνα.)⁵⁷

Σύμφωνα μ' αυτή την οπτική, οι εφημερίδες αποτελούν απλώς μιαν «ακραία μορφή» του βιβλίου, ενός βιβλίου που πουλιέται σε μια κολοσσιαία κλίμακα αλλά που έχει εφήμερη δημοτικότητα. Θα μπορούσε κάποιος να πει: τα μπεστ-σέλερ της μιας μέρας⁵⁸. Το γεγονός ότι η εφημερίδα είναι άχρηστη την επομένη της εκτύπωσής της — είναι περίεργο που ένα από τα πρωιμότερα μαζικά παραγόμενα εμπορεύματα θα προεικονίσει τη φύση των σύγχρονων αγαθών να πέφτουν σε αχρηστία — οφείλεται ακριβώς στη δημιουργία αυτής της εξωφρενικής μαζικής τελετής: της σχεδόν ταυτόχρονης κατανάλωσης («φαντασιακής σύλληψης») της εφημερίδας-ως-μυθιστορήματος. Ξέρουμε ότι οι πρωινές και οι απογευματινές εκδόσεις θα καταναλωθούν μεταξύ αυτής και εκείνης της ώρας, μόνον αυτή τη συγκεκριμένη μέρα, όχι κάποια άλλη. (Ας συγκρίνουμε τη ζάχαρη, η χρήση της οποίας ακολουθεί μια ανεξάρτητη από το χρόνο συνεχή ροή: η κατανάλωσή της μπορεί να πέσει αλλά ποτέ δε θα είναι ξεπερασμένη.) Η σημασία αυτής της μαζικής τελετής — ο Χέγκελ παρατήρησε ότι οι εφημερίδες χρησιμοποιούνται από το σύγχρονο άνθρωπο ως υποκατάστατο της πρωινής προσευχής — είναι παράδοξη. Πραγματοποιείται ιδιωτικά στη σιωπή, στο κρησφύγετο του μυαλού⁵⁹. Όμως, κάθε κοινωνός γνωρίζει

καθά ότι η τέχνη που διέλαγει επαναλαμβάνεται ταυτόχρονα από χιλιάδες (ή εκατομμύρια) άλλους για την ύπαρξη των οποίων είναι σίγουρος, για την ταυτότητα τους όμως δεν έχει την παραμικρή ιδέα. Έμπιστον, η τέχνη επαναλαμβάνεται ακατάπαυστα σε καθημερινή βάση ή δυο φορές την ημέρα όλο το χρόνο. Μπορεί να επινοηθεί για πιο ζωντανή απεικόνιση της κοσμικής, ιστορικά χρονολογημένης φωνητικής κοινότητας; Την ίδια στιγμή, ο αναγνώστης της εφημερίδας, παρατηρώντας τους γείτονες του ή τους διαγώνους του στον υπόγειο ή στο κουρτίο να καταναλώνουν ακριβή αντίγραφα της εφημερίδας του, διαβεβαιώνεται διαρκώς ότι ο φωνητικός κόσμος είναι ριζωμένος στην καθημερινή ζωή. Όπως και με το *Noi Me Tangere*, η φωνητική διαχέεται αθόρυβα και συνεχώς στην πραγματικότητα, δημιουργώντας την αξιοσημείωτη πίστη της κοινότητας στην ανωνυμία που αποτρέπει τη σφραγίδα των νεότερων εθνών.

|| Το ποτό προχωρήσουςτε στη συζήτηση για τις συγκεκμημένες ρίζες του εθνικισμού, θα ήταν χρήσιμο να ανακεφαλαιώσουμε τις βασικές προτάσεις που εισήγηθηκα περί εδώ. Ουσιαστικά, υποστήριξα ότι η δυνατότητα της φωνητικής συζήτησης του έθνους επιβιώνει ιστορικά όταν και όπου περιεχθεί περιεχόμενος πολιτισμικός συζήσεις, που όμως είχαν τις ρίζες στο αβρικό παρελθόν, έχοντας την αξιοσημείωτη τους επιρροή στο αβρικό παρελθόν. Η πρώτη απ' αυτές ήταν η αντίληψη ότι η συκεκμητική γραφή επέκτεινε προνομιακή πρόσβαση στην ετυμολογική αλήθεια, επειδή ακριβώς ήταν αχώριστο μέρος της αλήθειας. || Τον αυτό η αντίληψη που δημιούργησε τη διαπίστωση της αδελφότητας της χριστιανισσούλης, της ισλαμικής Ουμμά και των υπολοίπων. Η δεύτερη ήταν η πίστη ότι η κοινωνία ήταν φυσικά οργανωμένη γύρω από κέντρα και κέντρα από υψηλά κέντρα — το κέντρος που ήταν ανώτεροι από τα υπόλοιπα ανώτερα κέντρα ως προς κυβερνούσαν τη τη θέληση και ποιας μορφής κοινολογικής (θεϊκής) δύναμης. Οι ανθρωπίνες μορφές ήταν αναγκαστικά ιε-

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Οι αρχαίοι Έλληνες είχαν νεοτάφια αλλά για συγκεκμημένα λυσικά άτομα, των οποίων το σώμα, για κάποιο λόγο, δεν ήταν δυνατόν να ανυψωθεί, ώστε να γίνει κανονικός ενταφιασμός. Οφέλιμο αυτή την περίπτωση ούκ αντιστοιχεί ο *Judith Herin*.

2. Αν προσέξουμε, για παράδειγμα, αυτές τις αξιοσημείωτες εκφορές λόγου: α. «|| Η κακή γκρίζα πατάτα ή δε μας πρόδωσε ποτέ. Αν γίνονταν αυτό, ένα εκατομμύριο φωνητικά να υπήλυν στα φίλα, στο χαλί, στο πάτωμα και γύρι, θα ήταν έτοιμα να σηκωθούν από τα λουκάρια

|| αρχή, άνωη παραμικρή αυτών των αλληλοσυνδέσεων βεβαιότητων, πρώτα στη δική ήρωων, έπειτα άλλου, κάτω από την επίδραση της οικονομικής αλλαγής, των «ανακαλύψεων» (κοινωνικών και επιστημονικών) και της ανάπτυξης των όλο και πιο γρήγορων επικοινωνιών, προκάλεσε ρήξη μεταξύ της κοσμολογίας και της ιστορίας. Είναι αναμενόμενη, επομένως, η αναζήτηση ενός νέου τρόπου να συνδεθούν μεταξύ τους τα νόηματα της αβελότητας, η έξουσία και ο χρόνος. Ίσως τίποτα δεν είναι πιο εύκολο από την αναζήτηση περιορισμένο, ή δεν είναι πιο δύσκολο από να σε παλθαίσει αυξάνομενο αριθμητικό αβρικών να σε καταστήσει ομοειδή με τον εαυτό τους, και να συνδεθούν μεταξύ τους τα εντελώς νέους τρόπους.

|| αρχή, άνωη παραμικρή αυτών των αλληλοσυνδέσεων εθνών αντιστοιχία σ' αυτές.

στην απύθεια και στη δύαεια) και προσφέροντας με ποικίλους καθήκοντες διατυπώτες της ύπαρξης (πάνω απ' όλα στο βίωμα, με την ουσία των πραγμάτων, διονοντας ιδιαίτερο νόημα στις συνδιασπόμες αυτών των αντιλήψεων έδωκε τις ανθρωπίνες ζωές γύρω του ανθρώπου και του κόσμου ουσιαστικά ταυτάση. Ο οποια η κοσμολογία ή και η ιστορία ήταν αζεδιόλογες, η κατάληξη. || Τρίτον, ήταν η συζήτηση της χρονοκινότητας, σύμφωνα με την γραφή, ήταν η κλητή της πρόσβασης στο, και μέρος του είναι.

τους μνήματα βροντοφωνάζοντας αυτές τις μαγικές λέξεις: χρέος, τιμή, πατρίδα». 6. «Η εκτίμησή μου για τον [Αμερικανό στρατιώτη] διαμορφώθηκε στο πεδίο της μάχης πάρα πολλά χρόνια πριν και δεν έχει αλλάξει μέχρι σήμερα. Τον θεωρούσα τότε όπως και τώρα σαν μια από τις πιο ευγενικές φιγούρες στον κόσμο· όχι μόνο σαν έναν από τους αριότερους χαρακτήρες του στρατού αλλά και έναν από τους πιο ακηλίδωτους [sic]... Ανήκει στην ιστορία, επειδή αποτελεί ένα από τα πιο σπουδαία δείγματα επιτυχούς πατριωτισμού [sic]. Ανήκει στο μέλλον επειδή μπορεί να εμψυχήσει στις μέλλουσες γενιές τις αρχές της τόλμης και της ελευθερίας. Ανήκει στο παρόν, σ' εμάς, για τις αρετές και τα κατορθώματά του». Douglas MacArthur, «Duty, Honor, Country», Λόγος στη Στρατιωτική Ακαδημία των Ηνωμένων Πολιτειών, West Point, 12 Μαΐου 1962, στον ίδιου *A Soldier Speaks*, σ. 354 και 357.

3. Πρβλ. Régis Debray. «Marxism and the National Question», *New Left Review*, 105 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1977), σ. 29. Κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς μου στην Ινδονησία τη δεκαετία του '60 εντυπωσιάστηκα από την ήρεμη άρνηση πολλών μουσουλμάνων να δεχτούν τις ιδέες του Δαρβίνου. Στην αρχή ερμήνευσα αυτή την άρνηση ως σκοταδισμό. Αργότερα κατάλαβα ότι είναι μια έντιμη προσπάθεια να είναι συνεπείς: το δόγμα της εξέλιξης είναι απλώς ασύμβατο με τα διδάγματα του Ισλάμ. Τι συμπεράσματα μπορούμε να βγάλουμε από έναν επιστημονικό υλισμό που επίσημα δέχεται τα πορίσματα της φυσικής για την ύλη, ενώ κάνει τόσο μικρή προσπάθεια να συνδέσει αυτά τα πορίσματα με την ταξική πάλη, την επανάσταση ή οτιδήποτε άλλο; Μήπως δεν κρύβει η άβυσσος μεταξύ προτονίων και του προλεταριάτου μian ανομολόγητη μεταφυσική σύλληψη του ανθρώπου; Βλέπε όμως τα ανανεωτικά κείμενα του Sebastiano Timpanaro, *On Materialism* και το *The Freudian Slip*, καθώς και τη βαθυστόχαστη απάντηση σ' αυτά του Ρέμοντ Γουλιανς στο «Timpanaro's Materialist Challenge», *New Left Review*, 109 (Μάιος-Ιούνιος 1978), σ. 3-17.

4. Ο Σουκάρνο, ο τελευταίος πρόεδρος της Ινδονησίας, πάντοτε μιλούσε με απόλυτη ειλικρίνεια για τα τριακόσια πενήντα χρόνια αποικιοκρατίας τα οποία υπέστη η «Ινδονησία του», παρόλο που η έννοια «Ινδονησία» αυτή καθ' εαυτή επινοήθηκε τον εικοστό αιώνα και ενώ το μεγαλύτερο τμήμα της σημερινής Ινδονησίας ήταν υπό ολλανδική κατοχή μόνο κατά το διάστημα μεταξύ 1850 και 1919. Ένας από τους

πιο εξέχοντες εθνικούς ήρωες της σύγχρονης Ινδονησίας είναι ο πρόγκιπας Ντιπονεγκρό, που έζησε στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα, παρόλο που τα απομνημονεύματά του δείχνουν ότι σκόπευε να «κατακτήσει [όχι να απελευθερώσει!] την Ιάβα», παρά να εκδιώξει «τους Ολλανδούς». Βέβαια, δεν αντιλαμβάνονταν την έννοια «Ολλανδός» ως συλλογικότητα. Βλέπε Harry J. Benda και John A. Larkin (εκδ.), *The World of Southeast Asia*, σ. 158· επίσης Ann Kumar, «Dironegoro (1778?-1855)», *Indonesia*, 13 (Απρίλιος 1972), σ. 103. Η υπογράμμιση δική μου. Παρόμοια ο Κεμάλ Ατατούρκ έδωσε σε μian από τις κρατικές τράπεζες το όνομα Eti Banka (Χεττιτική Τράπεζα) και σε κάποια άλλη το όνομα Σουμερική Τράπεζα. (Seton-Watson, *Nations and States*, σ. 259). Αυτές οι τράπεζες ευημερούν σήμερα και δεν υπάρχει κανένας λόγος να αμφιβάλλουμε ότι πολλοί Τούρκοι θεώρησαν σοβαρά, και θεωρούν, τους Χετταίους και τους Σουμέριους ως προγόνους τους. Προτού βιαστούμε να φανούμε ειρωνικοί, καλό θα ήταν να θυμηθούμε τον Αρθούρο και τη Βοαδίκη και να συλλογιστούμε την τεράστια εμπορική επιτυχία των μυθοπλασιών του Τόλκιν.

5. Έτσι εξηγείται και η ευκολία με την οποία οι Μογγόλοι της Κίνας και οι Μαντσού έγιναν δεκτοί ως Υιοί του Ουρανού.

6. John Lynch, *The Spanish-American Revolutions, 1808-1826*, σ. 260. Η υπογράμμιση δική μου.

7. Τα ελληνικά των εκκλησιαστικών κειμένων φαίνεται ότι δεν μπόρεσαν να επιβληθούν ως γλώσσα της αλήθειας. Οι αιτίες αυτής της «αποτυχίας» είναι ποικίλες, αλλά ένας σημαντικός παράγοντας ήταν σίγουρα το γεγονός ότι τα ελληνικά παρέμειναν ένας ζωντανός δημόδης λόγος (αντίθετα με τα λατινικά) σε μεγάλο μέρος της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Αυτή την πληροφορία την οφείλω στην Judith Herrin.

8. Ο Νικόλας Μπρεκσκιάρ κατείχε το αξίωμα του κοντίφηκα από το 1154 μέχρι το 1159, με το όνομα Αδριανός Δ'.

9. Ο Μαρκ Μπλοχ μάς υπενθυμίζει ότι «η πλειοψηφία των λόρδων και πάρα πολλοί βαρόνοι [το Μεσαίωνα] διοικούσαν χωρής να είναι ικανοί να διαβάσουν οι ίδιοι μια αναφορά ή έναν απολογισμό». *Feudal Society*, I, σ. 81.

10. Αυτό δε σημαίνει ότι οι αναλφάβητοι δε διάβαζαν. Αυτό που διάβαζαν, όμως, δεν ήταν λέξεις αλλά ο ορατός κόσμος. «Στα μάτια όλων αυτών που ήταν ικανοί να στοχαστούν, ο υλικός κόσμος σπάνια

ήταν κάτι καρακάβα από μια μάσκα, πίσω από την οποία υπέβαιαν όλα τα σηµαντικά πράγματα των Βερούσων για γλώσσα που προοπίδεται να εκπάσει µέσω συνήθων και βιβλίων πραγµατικών».

11. Erich Auerbach, *Mimesis*, σ. 282.
12. Marco Polo, *The Travels of Marco Polo*, σ. 158-159. II Βουγέλιο δεν το διαβάει.

13. *The Travels of Marco Polo*, σ. 152.
14. Henri de Monnesqueu, *Persian Letters*, σ. 81. *To Letters Persanes πρωτοεπιφανέστερη το 1721.*

15. Bloch, *Feudal Society*, I, σ. 77. II υπογράµιση δική του.
16. Lucien Febvre και Henri-Jean Martin, *The Coming of the Book*, σ. 248-249.

17. 2^ο τόµο, σ. 321.
18. 2^ο τόµο, σ. 330.
19. 2^ο τόµο, σ. 331-332.
20. 2^ο τόµο, σ. 232-333. Το γαλλικό κείμενο είναι περισσότερο

µετρήµενο και ακριβές: «Tandis que l' on édite de moins en moins d'ouvrages en latin, et une proportion toujours plus grande de textes en langue nationale, le commerce du livre se morcelle en Europe». *L'Apparition du Livre*, σ. 356.

21. As σηµειώσεται εδώ τη µετατόσην στην ονοµατολογία των ηγεµόνων που αυτιστοιχεί σ' αυτό το µετασχηµατισµό. Οι µεθιητές καθίσουν τους µονάρχες ή τα µικρά τους ονόµατα (πιο ήσαν το επώνυµο του Γουλιέλµου του Κατακτητή), τους πρόδρους ή το επίθετό τους (πιο ήσαν το μικρό όνοµα του Εδουάρδου, το πολετών, που δόσι παροών να είναι θεωρητικά υποήθιοι πρόδροι, το περιορίµενο απόβεια των «µικρών» (χριστιανικών) ονοµάτων ετανοπιο, τα «µικρά») (χριστιανικά) ονόµατα που υποβιβάζονται από επίθετο ή παρωνύµια, λειτούργουν αναγκαστικά διακριτικά.
22. Ο Ναιρ σ'αυτά περιγράφει την Πράξη της Ένωσης του 1707 µεταξύ της Αγγλίας και της Σκωτίας ως «σηµφωλία ευγενών», ή την έννοια ότι οι αρχιτεκτονικές της ένωσης ήταν πολιτικοί που ανήκαν στην απιστοκρατία. (Βλέπε τη διαφωτιστική διαπραγµάτευση του στο *The*

Break-Up of Britain, σ. 136 και εής.) Ησ' όλα αυτά είναι ακριβώς όλο να φανταστούµε τις απιστοκρατίες δύο δηµοκρατιών να συνδύουν για συµφωλία σαν κι αυτή. Η σύλληψη ενός Ηνωµένου Βασίλειου ήσαν σίγουρα το αποφασιστικό διαµεσοδικητικό στοιχείο ποέκανε δυνατή τη συµφωλία.

23. Oscar Jaszi, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, σ. 34
24. Εξαιρετικά διαδεδοµένη στην προ-µοντέρνα Ασία. Όπως, για βασιική αρχή είχε ισχύ και στη χριστιανική Ευρώπη της εποχής. Το 1910, κάποιος Ότο Φορστ εξέδωσε το *Ahnenstafel Seine Kaiserlichen und Koniglichen Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Franz Ferdinand*, καταργήσοντας κατάλογο που αποτελούσε από 2.047 πρόγονους του Αρχιδούκα που επόκειτο να δολοφονηθεί σ'ουτοµα. Περιλάµβανε 1.486 Έρσηανούς, 124 Έλάλους, 196 Έραλούς III Ισπανούς, 52 Ιολανούς, 47 Δανούς, 20 Αγγλους/Αγγλίδες όπως ενίης και άλλες τέσσερις εθνικότητες. Αυτό το «πρόδρογο» στοιχείο

και να ήταν παραβέσιω εδώ την καταναγκαστική αντίδραση του Φραγκίσκου Ιωσήφ όταν άκουσε το νέο της δολοφονίας του αλλοφρόνου δάσους διαδύου του: «Μ' αυτόν τον τρόπο για ανώτερη δύναμη αποκατέστησε την τάξη που διατηρούσε εγώ ο ίδιος δεν ήµπορε να διατηρησώ» (6^π, σ. 125).

25. Ο Έκλενπερ τοώνει την ζέση προέλευση των δυναστειών, αλλά επισηµεί το φαινόµενο χωρίς ευθύτητα πεινιάτος: οι υπόιοι απιστοκράτες προτιµούν έναν ζένο µονάρχη, επειδή δε θα επάρκει σε επεριστους ανταγωνισµούς. *Thought and Change*, σ. 136.

26. Marc Bloch, *Les Rois Thaumaturges*, σ. 390 και 398-399.
27. Noel A. Baily, «The Military, Government and Society in Siam, 1868-1910», PhD thesis, Cornell 1974, σ. 270.
28. Stephen Greene, «Thai Government and Administration in the Reign of Rama VI (1910-1925)», PhD thesis, University of London 1971, σ. 92.

29. Ηερσσοδέρτοι από χίλιοι από τους εκατό χιλιάδες άγροτες στη λίστα εκµηµατικών του Ηρωικού Έρωτου, το 1806, ήταν ένοι. «Οι Ηρωικοί που ανήκαν στη λίστα αβδηλητηρικά ληδέρτοι από τους ζένους στο ίδιο τους το σπράτσηµα. αυτό εργαληθεί το ηρόδο ότι η Ηρωσία δεν ήταν μια χώρα που είχε σπράτ αλλά ένας σπράτς που είχε χώρα...» Το 1798, Ηρωικοί ηεταρροβηµατές αραιή-

σαν ανα μειωθεί ο αριθμός των ξένων στο μισό, οι οποίοι όμως εξακολουθούσαν να ανέρχονται στο 50% των απλών στρατιωτών...» Alfred Vagts, *A History of Militarism*, σ. 64 και 85.

30. Για μας, η ιδέα της «μεταγενέστερης ενδυμασίας», ένα μεταφορικό ισοδύναμο του παρελθόντος με το παρόν, αποτελεί μια έμμεση αναγνώριση του μοιραίου διαχωρισμού τους.

31. Bloch, *Feudal Society*, I, σ. 84-86.

32. Auerbach, *Mimesis*, σ. 64. Η υπογράμμιση δική μου. Σύγκρινε την περιγραφή της Παλαιάς Διαθήκης από τον Άγιο Λυγουστίνο «σαν σκιά [που πέφτει προς τα πίσω] του μέλλοντος». Παρατίθεται στο Bloch, *Feudal Society*, I, σ. 90.

33. Walter Benjamin, *Illuminations*, σ. 265.

34. Στο ίδιο, σ. 263. Τόσο εδραιωμένη είναι αυτή η αντίληψη, που μπορεί κάποιος να υποστηρίξει ότι κάθε σημαντική νεότερη σύλληψη βασίζεται στη σύλληψη του «εν τω μεταξύ».

35. Ενώ η *Princesse de Clèves* είχε ήδη εμφανιστεί το 1678, η εποχή του Ρίτσαρντσον, του Ντεφόου και του Φήλντινγκ είναι οι αρχές του δέκατου όγδοου αιώνα. Οι ρίζες της νεότερης εφημερίδας βρίσκονται στις ολλανδικές γαζέτες του τέλους του δέκατου έβδομου αιώνα: όμως, η εφημερίδα έγινε μια γενική κατηγορία έντυπου υλικού μετά το 1700. Febvre και Martin, *The Coming of the Book*, σ. 197.

36. Βέβαια, το αν η πλοκή συναρπάξει εξαρτάται ίσως από το γεγονός ότι στους Χρόνους I, II και III οι Α, Β, Γ και Δ αγνοούν ο καθένας τι κάνουν οι υπόλοιποι.

37. Αυτή η πολυφωνία διαχωρίζει το νεότερο μυθιστόρημα ακόμα και από έναν τόσο εξαιρετο πρόδρομό του, το Σατυρικό του Πετρώνιου. Το Σατυρικό ακολουθεί την κατά παράταξη αφήγηση. Αν ο Εγκόλπιος θρηνηί για την απιστία του νεαρού εραστή του, δε βλέπουμε ταυτόχρονα τον Γείτονα στο κρεβάτι με τον Άσκυλτο.

38. Σ' αυτό το πλαίσιο είναι πρόσφορο να συγκρίνουμε οποιοδήποτε ιστορικό μυθιστόρημα με έγγραφα ή αφηγήσεις της περιόδου που έχει δραματοποιηθεί.

39. Τίποτα δε δείχνει καλύτερα την εμπάτιση του μυθιστορηματος στον ομοιογενή, κενό χρόνο από την απουσία των προομιακών γενεαλογιών—που συχνά φτάνουν μέχρι την καταγωγή του ανθρώπου—οι οποίες είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα των αρχαίων χρονικών, μύθων και ιερών βιβλίων.

40. Ο Ρισάλ έγραψε αυτό το μυθιστόρημα στην αποικιοκρατική γλώσσα (ισπανικά), που ήταν η *lingua franca* των εθνικά διαφορετικών ευρασιατικών και ντόπιων ελλτ. Παράλληλα με το μυθιστόρημα εμφανίστηκε επίσης για πρώτη φορά ένας «εθνικιστικός» Τύπος, ο οποίος, εκτός από την ισπανική γλώσσα, χρησιμοποιούσε και «εθνωτικές» γλώσσες, όπως ήταν η ταγκαλόγκ και η *Pocano*. Βλ. Leopoldo Y. Yabes, «The Modern Literature of the Philippines», σ. 287-302, στο Pierre-Bernard Lafont και Denys Lombard (εκδ.), *Littératures Contemporaines de l'Asie du Sud-Est*.

41. José Rizal, *Noli Me Tangere* (Μανίλα: Instituto Nacional de Historia, 1978), σ. 1. Κατά τη διάρκεια της πρώτης έκδοσης του *Imagined Communities*, καθώς η γνώση μου των ισπανικών ήταν ανεπαρκής, αναγκάστηκα να βασιστώ στη μετάφραση του Λεόν Μαρία Γκουερέρο που αλλοιώνει το κείμενο.

42. Παρατήρησε, για παράδειγμα, την επιδέξια αλλαγή του Ρισάλ, στην ίδια πρόταση, από τον αόριστο «δημιούργησε» (*crió*) στον ενεστώτα «πολλαπλασιάζει» (*multiplica*)—όλους εμάς μαζί.

43. Η άλλη όψη της ανωνυμίας των αναγνωστών ήταν/είναι η φήμη του συγγραφέα. Όπως θα δούμε, αυτό το δίπολο ανωνυμία/διασημότητα είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την εξάπλωση του έντυπου καπιταλισμού. Ήδη από το 1593 δραστήριοι Δομηνικανοί είχαν εκδώσει στη Μανίλα το *Doctrina Christiana*. Όμως, για πολλούς αιώνες μετά, η έντυπη παραγωγή παρέμεινε κάτω από το αυστηρό έλεγχο της Εκκλησίας. Η απελευθέρωσή της άρχισε μόλις το 1860. Βλέπε Bienvenido L. Lumbera, *Tagalog Poetry 1570-1898, Tradition and Influences in its Development*, σ. 35, 93.

44. Στο ίδιο, σ. 115.

45. Στο ίδιο, σ. 120.

46. Η τεχνική είναι παρόμοια με του Ομήρου, η οποία έχει αναλυθεί από τον Άουερμπαχ με μεγάλη επιδεξιότητα, *Mimesis*, κεφ. I («Odysseus' Scar»).

47. «Paalam Albaniang pinanampayanan

ng casama, i, lupit, bangis caliluhian,

acong tangulang mo, i, cusa mang pinatay

sa iyo, i, malaqui ang panghihinayang».

(Αντίο, Αλβανία, βασίλειο πλέον

του κακού, της ασπλαχνίας, της απάτης και της βίας!

Εγώ, ο δικός σου υπερασπιστής, που τώρα εσύ δολοφονείς την τύχη σου παρ' όλα αυτά θρηνώ.)

Αυτή η φημισμένη στροφή αρνείται φανερά εφημερεύει ως συγκαλυμμένη δήλωση του φιλιππινέζικου πατριωτισμού, όπως ο Δουμπάρτα δειχνει με πολύ νεοεθνικό τρόπο ότι μια τέτοια εφημερία αποτελεί αναχρονισμό. Tagalog Poetry, σ. 125. Εγώ αλλάζει λίγο το κείμενο στην ταγκαλόγκ για να μείνω πιστός στην έκδοση του ποιητή του 1973 που βασίστηκε στο έκτυπο του 1861.

48. Jean Franco, *An Introduction to Spanish-American Literature*, σ. 34.

49. Στο ίδιο, σ. 35-36. Η υπογράμμιση δική μου.

50. Η κλίση του ποταχικού ήρωα σ' ένα αδαμάντινο κομμωτικό τσιμποχαρτακι τριφίζει πολύ από τα πρόμα (αυτι-αποικιακά μυστικά πηλαρά.

51. Τώρα από μια λαμπρή αλλά στυγνή καρπέρα ως ριζοσπάστη δημοσιογράφου, ο Μάρκο συνεχίζει από τις οδωκαδικές αρμοικίες πρώτα στρατόνεδα συγκεντρωσης στον κόσμο, στα έλη που βράκο-κραινές αρχές οι οπότες τον παρέφεραν στο Βουεν Dignil, ένα από τα

Καντοδικόμο (1890-1932) ou L' Education Politiquen, σ. 208, στο *Littéraires contemporaines de l'Asie du Sud-Est*. Ένας εξάμετρος πάλι-της απολογισμός, που έγινε πρόσφατα, της σταδιοδρομίας του Μάρκο υπάρχει στο Takashi Shirashi, *An Age in Motion: Popular Radicalism in Java, 1912-1926*, κεφάλαια 2-5 και 8.

52. Η μετάφραση στα αγγλικά είναι του Paul Tiekell, *Three Early Indonesian Short Stories by Mas Marco Kartodikromo (c. 1890-1932)*, σ. 7, εδω. Η υπογράμμιση δική μου.

53. Το 1924, ένας στυγρός φλόγος και πολιτικός στυγροφός του Μάρκο εξέδωσε ένα μυστικόρημα με τον τίτλο *Kasa Merdika* [Το να αισθανεσαι ελεύθερος/Το αίσθημα της ελευθερίας]. Για τον ήρωα αυτόν του μυστικόρηματος (το οποίο λανθασμένα αποδίδει στον Μάρκο), ο Chamber-Lotir γράφει ότι «δεν έχει ιδέα τι σημαίνει η λέξη "σοσιαλισμός": παρ' όλα αυτά, αισθάνεται αρχέλευτα προς τον κομμωτικό οργα-νισμό που τον περιβάλλει και αισθάνεται την ανάγκη να διευρύνει τους οπλιόντες του με δύο πρόπους: ταξιδεύοντας και διαβάλλοντας». (Μίλας

Marco», σ. 208. Η υπογράμμιση δική μου.) Ο αυστηρότος παρατά-λος έχει μεταφερθεί στην Iaba και στον εικοστό αιώνα.

54. Το να διαβάσεις εφημερίδα είναι σαν να διαβάσεις ένα μυστικό-ρημα ο συγγραφέας του οποίου δεν ενδιαφέρεται καθόλου για τη συνοχή της πλοκής.

55. Febvre και Martin, *The Coming of the Book*, σ. 186. Αυτό σημαίνει ότι έγιναν 35.000 περίπου εκδόσεις σε 236 περίπου πόλεις. 118η από το 1480 υπήρχαν μεστήρια σε περισσότερες από 110 πόλεις, από τα οποία 50 βρισκόταν στη σημερινή Ιταλία, 30 στη Γερμανία, 9 στη Ιαλία, από 8 στην Ολλανδία και στην Ισπανία, από 5 στο Βέλγιο και στη Σουηδία, 4 στη Αγγλία, 2 στη Βοημία και 1 στην Πολωνία. «Μπορεί κανείς να πει ότι απ' αυτή τη χρονολογία το έτυπο

πο βιβλίο είχε παγκόσμια χρήση» (σ. 182).

56. Στο ίδιο, σ. 262. (Ο συγγραφέας σχολιάζουν ότι από το δεκάτο έκτο αιώνα όποιος μπορούσε να διαβάσει είχε άμεση πρόσβαση στο βιβλίο.

57. Ο πειθαρχός εκδοτικός οίκος Amiverp του Παβλν είχε κάτω από τον έλεγχο του, στις αρχές του δεκάτου έκτου αιώνα, 24 μεστή-ρια και διέθετε πάνω από 100 ερμάτες σε κάθε ερμαστήριο. Στο ίδιο, σ. 125.

58. Αυτή είναι μια άποψη που διατυπώθηκε ανάμεσα στις εκκε-ντισμένες του Guttenberg Galax του Marshall McLuhan (σ. 125).

Οι άνθρωποι κέρσιος να προσέχει ότι, αν η αγορά του βιβλίου εν-σκιαζόταν από τις αγορές άλλων εμπορευμάτων, ο στατηγικός πόλος της στη διάδοση των ιδεών την κατέστρεφε παρ' όλα αυτά κεντρική για την εξέλιξη της νεότερης Ευρώπης.

59. Η βασική αρχή είναι εδω πιο σημαντική από την κλιμακω-μένη το δεκάτο ένατο αιώνα οι εκδόσεις ήταν ακόμα σχετικά περιο-ρισμένες. Ακόμα και η Ιβόας του Λούθηρου, ένα σπάνια ετάβλεια

παρεστ-εζέρ, κυκλοφόρησε σε 4.000 μόνο αντίτυπα στην πρώτη έκ-δοση. Η αυθεντικότερα πελάκη πρώτη της *Encyclopedie* του Ντιτερό δεν αριθμούσε πάνω από 1.250 αντίτυπα. Η μέση κυκλοφο-ρία το δεκάτο ένατο αιώνα δεν ήταν μεγαλύτερη από 2.000 αντίτυπα. Febvre και Martin, *The Coming of the Book*, σ. 218-220. Ενμνήσκων, το βιβλίο διακρινόταν πάνω από τα υπόλοιπα αγαθά εξαιτίας της εγγενώς περιορισμένης αγοράς του. Καθώς που έχει γρήγορα Μπορεί

να αγοράσει ταξίδια αυτοκίνητα θηώς, μόνον όσοι διαβάσουν ταξίδια

θα αγοράσουν βιβλία στην τσέχικη γλώσσα. Η σημασία αυτής της διάκρισης θα μας απασχολήσει στη συνέχεια.

60. Επιπλέον, ήδη από το τέλος του δέκατου πέμπτου αιώνα ο Βενετός εκδότης Aldus εισήγαγε την «έκδοση τσέπης».

61. Όπως δείχνει και η περίπτωση του *Semaiang Hitani*, τα δύο είδη μπρεστ-σέλερ ήταν συνδεδεμένα μεταξύ τους πιο στενά απ' όσο είναι σήμερα. Τα δημοφιλή μυθιστορήματα του Ντίκενς παρουσιάζονταν σε συνέχειες στις εφημερίδες μεγάλης κυκλοφορίας.

62. «Το έντυπο υλικό παρείχε σιωπηρή υποστήριξη σε υποθέσεις οι υπερασπιστές των οποίων δεν μπορούσαν να τοποθετηθούν σε καμιά ενορία και οι οποίοι απευθύνθηκαν από μακριά σ' ένα άβρατο κοινό». Elizabeth L. Eisenstein, «Some Conjectures about the Impact of Printing on Western Society and Thought», *Journal of Modern History*, 40:1 (Μάρτιος 1968), σ. 42.

63. Γράφοντας για τη σχέση μεταξύ της υλικής αναρχίας της αστικής κοινωνίας και μιας αφηρημένης πολιτικής ευρυθμίας, ο Ναιρν παρατηρεί ότι «ο μηχανισμός της αντιπροσώπευσης μετέτρεψε την πραγματική ταξική ανισότητα σε αφηρημένη ισότητα των πολιτών, την ιδιότητα σε απρόσωπη συλλογική θέληση, ότι διαφορετικά θα ήταν χάος σε μια νέα κρατική νομιμότητα». *The Break-Up of Britain*, σ. 24. Δεν υπάρχει αμφιβολία. Αλλά ο μηχανισμός αντιπροσώπευσης (εκλογές;) είναι μια σπάνια και κινητή εορτή. Η γένεση της απρόσωπης θέλησης μπορεί καλύτερα, νομίζω, να αναζητηθεί στις καθημερινές κανονικότητες της φαντασιακής ζωής.

3,

ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

ΑΝ Η ΑΝΑΙΤΥΞΗ ΤΩΝ ΕΝΤΥΠΩΝ ως εμπορευμάτων είναι το κλειδί για τη δημιουργία των εντελώς νέων αντιλήψεων της συγχρονικότητας, τότε βρισκόμαστε στη φάση κατά την οποία οι κοινωνότητες του τύπου «οριζόντια-κοσμική, εγκάρσια στο χρόνο» γίνονται επικτές. Γιατί, μέσα στα πλαίσια αυτού του τύπου, το έθνος γίνεται τόσο δημοφιλές; Μπορούμε να αναφέρουμε ποικίλους και σύνθετους παράγοντες, ανάμεσα στους οποίους ωστόσο πρωτεύουσα θέση κατέχει ο καπιταλισμός.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, μέχρι το 1500¹ είχαν ήδη τυπωθεί τουλάχιστον είκοσι εκατομμύρια βιβλία, σηματοδοτώντας την έναρξη της εποχής «της μηχανικής αναπαραγωγής» του Μπένγιαμιν. Αν η τεχνογνωσία των χειρογράφων ήταν περιορισμένη και αποτελούσε κλειστή παράδοση, η γνώση της τυπογραφίας επιβίωσε μέσω της δυνατότητας αναπαραγωγής και διάδοσης². Αν, όπως πιστεύουν ο Φεβρ και ο Μαρτέν, μέχρι το 1600 είχαν τυπωθεί διακόσια εκατομμύρια τόμοι, δε θα πρέπει να προκαλεί έκπληξη η διαπίστωση του Φράνσις Μπέικον ότι η τυπογραφία άλλαξε «την όψη και την τάξη του κόσμου»³.

Στο χώρο των εκδόσεων εκδηλώθηκε η συνεχής αναζήτηση του καπιταλισμού για αγορές, εφόσον αποτέλεσαν μίαν από τις προωμότερες μορφές καπιταλιστικής επιχείρησης. Οι πρώτοι εκδότες ίδρυσαν παραρτήματα σ' όλη την Ευρώπη: «Μ' αυτό τον τρόπο δημιουργήθηκαν πραγματικοί "διεθνείς" εκδοτικοί οίκοι, οι οποίοι αγνόησαν εθνικά [sic] σύνορα»⁴. Επιπλέον, καθώς τα χρόνια από το 1500 μέχρι το 1550 αποτέλεσαν για την Ευρώπη μια περίοδο εξαιρετικής ευημερίας, οι εκδόσεις συμμετείχαν στη γενική έξαρση της οικονομικής δραστηριότητας.

«Περαισσότερο από ποτε» ήταν «μία τεράστια βιομηχανία που λειτουργούσε υπό τον έλεγχο εμπορων καπιταλιστών». Εύλογο, «οι βιβλιονήδες ενδιέφερον κυρίως να βγάλουν κέρδος και να πουλήσουν τα προϊόντα τους, και εποίησαν πρώτα απ' όλα εκείνα τα έργα που θα είχαν απηχλήσει σε όσα το δυνατόν μεγαλύτερο αριθμό αναγνωστών».

Ην πρώτη αγορά συγκροτήσαν οι εγγράμματοι της Ευρώπης, ένα γεωγραφικά ευρύ αλλά αριθμητικά περιορισμένο στρώμα λατινομάθους αναγνωστικού κοινού. Χρειάστηκαν ενάτην πενήντα περίπου χρόνια για να φτάσει αυτή η αγορά σε σημείο κορεσμού. Το καθοριστικό γεγονός όσον αφορά στη λατινική —πέρα από την ιερδότητά της— ήταν ότι αποελάβεσε κτήμα διγλώσσων στρωμάτων. Ήταν σχετικά λίγαι αυτοί που θα τη μάθουσσαν από τη γένησή τους και ακόμα λιγότεροι αυτοί που χρησιμοποίησαν αυτή τη γλώσσα στα όνειρά τους. Στο δεκάτο έικο αιώνα ήταν σχετικά μικρό το ποσοστό των διγλωσσών στα συνοχικά πηθισμάτα της Ευρώπης. Πιθανότατα δεν ξεπερνούσε το ανώτατο όριο σημερινό ποσοστό και —παρά τον προλαεταριακό διέντηό— το ποσοστό των εποίητων αιώων. Τοτε όμως και τώρα, το μεγαλύτερο μέρος της ανθρωπότητος κατείχε μόνο μία γλώσσα. Η λογική του καπιταλισμού υπαγόρευε εποίησις ότι, από τη στιγμή που η επίτευξη αγορά των λατινομάθων κορέστηκε, θα ερχόταν η σειρά των τεραστίων αγρόνων που δυναμικά αποελάβουσσαν οι μάζες που κατείχαν μακρά γλώσσα. Ομοιογενήεις, η αντιμεταστροφή ενθάρρυνε μακροπρόθενη αναδίωξη των λατινικών εκδόσεων, αλλά μέχρι το δεκάτο έβδομο αιώνα η κίνηση αυτή είχε παρακαμάσει και οι καθολικές βιβλιοθήκες είχαν κορεσθεί. Στο μεταξύ, η ελαφινή χρηματία σ' ολόκληρη την Ευρώπη ανακκασε τους εκδότες να κερφούν όλο και περισσότερο να προσφέρουν φτηνές εκδόσεις στην καθολική αγορά.

Η δυναμική του καπιταλισμού προς την καθιέρωση των καθολικοποιημένων γλωσσών απέκτησε τεταγμένη ορμή εξατίας ετών παραγόντων που δε σχετίζονταν άμεσα με αυτή

την τάση. Οι δύο απ' αυτούς συνέβαλαν άμεσα στην ανάδυσή της εθνικής συνείδησης. Ο πρώτος, και ελάχιστα λιγότερο σημαντικός, ήταν η αλλαγή στο χαρακτήρα της ίδιας της λατινικής γλώσσας. Χάρη στην προσπαθεία των Ουμπανιστών να αναβιώσουν τη λογοτεχνία της προχριστιανικής αρχαιότητος και να τη διαδώσουν μέσω της αγοράς των εντύπων, η ευρωπαϊκή διάνοξη εκτίμησε τι ένα διαφορετικό έργο το λογοτεχνικό ύφος των κλασικών. Τα λατινικά κείμενα άρχισαν να αποκτούν όλοένα και περισσότερο ένα μικρότερο ύφος και, ως εκ τούτου, σταδιακά απομακρύνονταν από τον εκκλησιαστικό και τον καθημερινό βίο. Μ' αυτόν τον τρόπο η λατινική γλώσσα απέκτησε έναν ερημητικό χαρακτήρα διαφορετικό απ' αυτόν της εκκλησιαστικής λατινικής των μεσαιωνικών χρόνων. Κι αυτό γιατί ο ερημητικός χαρακτήρας των παλαιότερων λατινικών δεν οφειλόταν στο περιεχόμενο ή στο ύφος, αλλά στο γεγονός ότι υπήρχαν μόνον ως γραπτός λόγος, δηλαδή απέφευε από τη θέση τους ως κείμενων. Τοπο ο ερημητισμός τους απέφευε από το περιεχόμενο, από την ίδια τη γλώσσα.

Ο δεύτερος παράγοντας ήταν η επίδραση της Μεταρρύθμισης που όφειλε την επιτυχία της κατά μεγάλο μέρος στον έντυπο καπιταλισμό. Ήρυν από την εποχή της τυπογραφίας, η Ρώμη κέρδιζε εύκολα τον πόλεμο κατά των εκδόσεων στη δυτική Ευρώπη επειδή πάντα διέθετε καλύτερους διαλόγους επικοινωνίας από τους αντιπάλους της. Όταν, όμως, το 1517 ο Μαρτίνος Λούθηρος ανάρτησε τις θέσεις του στην πόρτα του παρεκκλήσιου του Βιτεμβέργκ, τυπώθηκαν σε γερμανική μετάφραση και «μάσα σε δεκαπέντε μέρες είχαν κυκλοφορήσει σε όλη τη χώρα». Στις δεκαετίες 1520-1540 εκδόθηκαν στη Γερμανία τρεις φορές περισσότερα βιβλία απ' όσα στην περίοδο 1500-1520, γεγονός που αποτέλεσε ένα αξιοσημείωτο μετασχηματισμό στον οποίο η συμβολή του Λούθηρου ήταν καθοριστική. Τα έργα του αντιστοιχούσαν το ένα επί το δέκατο των γερμανικών βιβλίων που πουλήθηκαν μεταξύ των ετών 1518 και 1525. Μεταξύ του 1522 και του 1546 εφαινανίστηκαν συνολικά 430 εκδόσεις (πλή-

ρεις ή τμηματικές) των μεταφράσεών του της Βίβλου. «Για πρώτη φορά έχουμε εδώ να κάνουμε με ένα κυριολεκτικά μαζικό αναγνωστικό κοινό και μια λαϊκή λογοτεχνία που είναι προσιτή στον καθένα»¹¹. Ουσιαστικά ο Λούθηρος ήταν ο πρώτος που αναγνωρίστηκε ως συγγραφέας με μεγάλη εκδοτική επιτυχία. Μ' άλλα λόγια, ο πρώτος συγγραφέας που μπορούσε να «πουλήσει» τα νέα βιβλία του χάρη στο όνομά του¹².

Το δρόμο που άνοιξε ο Λούθηρος τον ακολούθησαν σύντομα κι άλλοι, εγκαινιάζοντας τον κολοσσιαίο πόλεμο της θρησκευτικής προπαγάνδας που μαινόταν σ' όλη την Ευρώπη και τον επόμενο αιώνα. Σ' αυτή την τιτάνια «μάχη για την κατάκτηση της ανθρώπινης διάνοιας», ο Προτεσταντισμός ηρσκόταν πάντα κατά βάση στην επίθεση, επειδή ακριβώς ήξερε πώς να επωφεληθεί από την αυξανόμενη αγορά των εντύπων στην καθομιλούμενη, που είχε δημιουργήσει ο καπιταλισμός, τη στιγμή που η Αντιμεταρρύθμιση υπεράσπιζε το σχυρό των λατινικών. Το έμβλημα της Αντιμεταρρύθμισης ήταν ο *Index Librorum Prohibitorum** του Βατικανού —που δεν είχε το αντίστοιχό του στον Προτεσταντισμό—, ένας καινοφανής κατάλογος που δημιουργήθηκε εξαιτίας των ολόένα αυξανόμενων ανατρεπτικών εντύπων. Τίποτα δε μας βοηθάει περισσότερο να καταλάβουμε την ψυχοσύνθεση του πολιορκημένου από την υστερική απόφαση του Φραγκίσκου Α' το 1535 να απαγορεύσει την έκδοση οποιουδήποτε βιβλίου στην επικράτειά του, με την ποινή της θανάτωσης δι' απαγχονισμού! Η αιτία και της απαγόρευσης και της αδυναμίας εκτέλεσής της ήταν ότι τότε τα ανατολικά σύνορα του βασιλείου του ήταν περικυκλωμένα από προτεσταντικά κράτη και πόλεις που παρήγαν έναν τεράστιο όγκο λαβραία διακινούμενων εντύπων. Αρκεί να πάρουμε ως παράδειγμα τη Γενεύη της εποχής του Καλβίνου: μεταξύ των ετών 1533 και 1540 κυκλοφόρησαν μόνο σαράντα δύο εκδόσεις, που ανήλθαν στις πεντακόσιες είκοσι επτά μεταξύ του 1550 και του 1564, εποχή

* Κατάλογος Απαγορευμένων Βιβλίων (Σ.τ.Μ.).

κατά την οποία σαράντα τυπογραφικά πιεστήρια δούλευαν πέρα από το καθορισμένο ωράριο¹³.

Ο συνδυασμός Προτεσταντισμού και έντυπου καπιταλισμού, με την κυκλοφορία των φτηνών λαϊκών εκδόσεων που προωθούσε, γρήγορα δημιούργησε νέες κατηγορίες αναγνωστικού κοινού, το οποίο συνιστούσαν κυρίως έμποροι και γυναίκες, που γνώριζαν λίγα έως καθόλου λατινικά. Ταυτόχρονα κινητοποίησε το κοινό αυτό για πολιτικο-θρησκευτικούς σκοπούς. Όπως ήταν αναμενόμενο, δεν ήταν μόνο η Εκκλησία που κλονίστηκε συθέμελα. Ο ίδιος σεισμός δημιούργησε τα πρώτα σημαντικά μη-δυναστικά, μη-πόλεις κράτη της Ευρώπης στην Ολλανδική Δημοκρατία και στην Κοινοπολιτεία των Ηουριτανών. (Ο πανικός του Φραγκίσκου Α' ήταν τόσο πολιτικός όσο και θρησκευτικός.)

Τρίτος παράγοντας ήταν η αργή, γεωγραφικά άνιση, εξάπλωση συγκεκριμένων καθομιλούμενων γλωσσών που χρησιμοποιούσαν σαν όργανα του διοικητικού συγκεντρωτισμού από συγκεκριμένους ισχυρούς, επίδοξους απολυταρχικούς μονάρχες. Σ' αυτό το σημείο είναι χρήσιμο να θυμόμαστε ότι η οικουμενικότητα της λατινικής στη μεσαιωνική δυτική Ευρώπη ποτέ δεν αντιστοιχούσε σε ένα οικουμενικό πολιτικό σύστημα. Η σύγκριση με την Αυτοκρατορική Κίνα, όπου το εύρος της γραφειοκρατίας των μανδαρινίων συνέπιπτε με το εύρος της χρήσης των ιδεογραμμάτων, είναι διαφωτιστική. Στην πραγματικότητα, ο πολιτικός κατακερματισμός της δυτικής Ευρώπης μετά την κατάρρευση της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας σήμαινε ότι κανένας ηγεμόνας δεν ήταν σε θέση να μονοπωλήσει τη λατινική γλώσσα και να την καταστήσει γλώσσα του δικού του και μόνο του δικού του κράτους. Επομένως το θρησκευτικό κύρος της λατινικής δεν απέκτησε ποτέ το ανάλογο πολιτικό κύρος.

Η γέννηση των καθομιλούμενων γλωσσών του διοικητικού μηχανισμού προηγήθηκε χρονικά από τις αναταραχές που οφείλονταν σε ζητήματα θρησκείας στη διάρκεια του δέκατου έκτου αιώνα και από την τυπογραφία. Πρέπει επομένως να αντιμετωπιστεί (τουλάχιστον σε ένα πρώτο επίπεδο) ως ανεξάρτητος

παράγοντας που συνέβαλε στη διάδοση των έργων φαντασια-
 κών κοινοτήτων. Την ίδια στιγμή, τίποτα δε συνεβίβει στο συ-
 μπερασμά ότι η διαδικασία καθιέρωσης των καθολογισμένων
 γλώσσων, όπου έλαβε χώρα, επηρέασαν βαθιά ορισμένους ιδεολο-
 γικούς, για να αφησούμε κατά μέρος τις πρώτο-εθνικές, τάσεις.
 Η περίπτωση της «Αγγλίας», στη βορειοδυτική περιφέρεια της
 Αρτινής Ευρώπης είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική. Ήρυν από τη
 Νορμανδική Κατάκτηση, η γλώσσα της αυλής, λογοτεχνική
 και διοικητική, ήταν η αγγλοσαξονική. Το ενδιαφέρον ενάμιση
 αιώνα σχεδόν όλα τα βασικά έγγραφα συντάσσονταν στη γα-
 λική. Μετάξι του 1200 και του 1350, περίπου, η γαλική του
 κράτους αντικαταστάθηκε από τα νορμανδικά γαλικά. Στο
 μεταξύ, μια σταδιακή μείξη της γλώσσας της επικρατοῦσης
 τάξης με την αγγλοσαξονική του νοτιοανατολικού παρθε-
 ναίου την προώθησε αγγλική. Η μείξη έδωσε τη δυνατότητα στην
 καινούργια γλώσσα να γίνει με τη σειρά της, μετά το 1362, η
 γλώσσα των δικαστηρίων και της εναρκτήριας συνέδου του
 Κοινοβουλίου. Η χειρόγραφη Βίβλος του Wycliffe στην καθολο-
 γισμένη ακολούθησε το 1382¹¹. Είναι πολύ σημαντική να συ-
 μπεραστεί ότι αυτή η ακολούθια προελάουσε μια διάδοχη «κρα-
 τικώ», όχι «εθνικώ», γλώσσων και ότι το εν λόγω κφάτος
 κάλυπτε σε διάφορες χρονικές περιόδους όχι μόνο τη σημερινή
 Αγγλία και Ουαλία αλλά και μέρος από την Ιρλανδία, τη Σκωτία
 και τη Γαλλία. Είναι προφανές ότι το μεγαλύτερο μέρος του
 υπολοίπου παρθενικού ήξερε ελάχιστα ή καθόλου γαλική, νορ-
 μανδικά γαλικά ή πρώιμα αγγλικά¹². Ήρπεσε να περάσει σχε-
 δόν ένας αιώνας μετά την καθιέρωση της πρώτης αγγλικής
 στην πολιτική για να εξαλειφθεί η κυριαρχία του Λονδίνου στη
 «Γαλλία».

σα των δικαστηρίων μόλις το 1539, όταν ο Φραγκίσκος Α'
 εξέδωσε το Διάταγμα του Βιάερ Κορπέτ¹³. Σε άλλα δυναστικά
 βασίλεια η γαλική επιδίωξε για πολύ μεγαλύτερο διάστημα:
 στην Αυτοκρατορία των Αψβούργων διατηρήθηκε και το δεκάτο
 ένατο αιώνα. Σε άλλα επιδαλήθησαν («έξενε») καθολογισμένες
 γλώσσες: το δεκάτο όγδοο αιώνα οι γλώσσες της αυλής των
 Ποιανόφ ήταν η γαλική και η γερμανική¹⁴.
 Σε κάθε περίπτωση, η «ενίαση» της γλώσσας παρνοια-
 ζεται σαν μια σταδιακή, αυνειδητή, πραγματικιστική, για να μην
 πούμε τυχαία, εξέλιξη. Ες τέτοια, ήταν εντέλως διαφορετική
 από τη συνειδητή γλωσσική πολιτική που ακολούθησαν οι δυ-
 νάστες το δεκάτο ένατο αιώνα, όταν έφθηκαν αντιτιθέμενοι με
 την άνοδο εχθρικών λαϊκών γλωσσικών εθνικισμών (βλέπε πα-
 ρκάτω, στο β. «Πίστημος εθνικισμός και υπερεθνικισμός»).
 Ένα σάφες δείγμα αυτής της διαφοράς είναι ότι οι παλιές γλώσ-
 σες της διοίκησης ήταν ανέως τότε: γλώσσες που χρησιμοποι-
 πούνταν από τις γροφειοκρατίες για τις δικές τους εσωτερικές
 ανάγκες. Δεν υπήρχε η ιδέα της συστηματικής επιβολής της
 γλώσσας στους διάφορους υποτέλεις παρθενικούς από τους δυ-
 νάστες¹⁵. Ήαρ όλα αυτά, η προαγωγή αυτών των καθολο-
 γισμένων γλώσσων σε γλώσσες εξουσίας, όπου, με μια έννοια,
 ανταγωνίζονταν τα γαλικά (τα γαλικά στο Ήαρι, τα πρώι-
 μα] αγγλικά στο Λονδίνο) είχε το δικό της περίδιο συνεπιδράς
 στην παρική της φαντασιακής κοινότητας της χροιστιανοσύ-
 νης.

μέρει τυχαία, εκρηκτική όμως, αλληλεπίδραση μεταξύ ενός συστήματος παραγωγής και παραγωγικών σχέσεων (καπιταλισμός), μιας τεχνολογίας των επικοινωνιών (τυπογραφία) και του μοιραίου της ποικιλίας των ανθρώπινων γλωσσών¹⁴.

Το στοιχείο του μοιραίου είναι ουσιώδες. Γιατί, για οποιουσδήποτε άλλους κι αν ήταν ικανός ο καπιταλισμός, βρήκε στο θάνατο και στις γλώσσες δυο πεισματικούς αντιπάλους¹⁵. Συγκεκριμένες γλώσσες μπορεί να πεθάνουν ή να εξαλειφθούν, αλλά η γενική γλωσσική ενοποίηση της ανθρωπότητας ήταν και είναι αδύνατη. Όμως, αυτή η αδυναμία συνεννόησης ήταν ιστορικά ήσσοнос σημασίας, μέχρις ότου ο καπιταλισμός και η τυπογραφία δημιούργησαν μονόγλωσσο μαζικό αναγνωστικό κοινό.

Ενώ είναι ουσιώδες να έχουμε στο νου μας την έννοια του μοιραίου, με τη σημασία μιας γενικής κατάστασης της αναπόφευκτης γλωσσικής διαφοροποίησης, θα ήταν σφάλμα να εξομώσουμε αυτό το μοιραίο με το κοινό στοιχείο που υπάρχει στις εθνικιστικές ιδεολογίες και που τούτζει εξαρχής το μοιραίο της ύπαρξης ιδιαίτερων γλωσσών και της σχέσης τους με ιδιαίτερα εδάφη. Αυτό που είναι ουσιώδες είναι η αλληλεπίδραση μεταξύ μοιραίου, τεχνολογίας και καπιταλισμού. Στην προ της τυπογραφίας Ευρώπη, όπως, βέβαια, και αλλού στον κόσμο, ήταν μεγάλη η διαφοροποίηση των προφορικών γλωσσών, εκείνων των γλωσσών οι οποίες ήταν (και είναι) γι' αυτούς που τις μιλούσαν το θεμέλιο της ζωής τους: τόσο μεγάλη που, αν ο έντυπος καπιταλισμός επιδίωκε την εκμετάλλευση κάθε πιθανής αγοράς προφορικής καθομιλουμένης, θα είχε παραμείνει καπιταλισμός μικρών διαστάσεων. Όμως, αυτά τα διαφορετικά ιδιώματα μπορούσαν να συναρθρωθούν, μέσα σε καθορισμένα όρια, σε πολύ λιγότερες έντυπες γλώσσες. Αυτή ακριβώς η αυθαίρετη σχέση μεταξύ συστήματος σημείων και ήχων διευκόλυνε τη διαδικασία συνάρθρωσης¹⁶. (Ταυτόχρονα, όσο περισσότερο ιδεογραφικά είναι τα σύμβολα τόσο πιο ευρύ είναι το πεδίο συνάρθρωσης. Σ' αυτό το σημείο μπορεί κάποιος να εντοπίσει ένα

είδος κατιούσας ιεραρχίας, από την άλγεβρα στην κινεζική και την αγγλική και από κει στη συλλαβική γραφή της γαλλικής ή της ινδονησιακής.) Περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, ο καπιταλισμός εξυπηρέτησε την «συνάρθρωση» των συναφών καθομιλούμενων γλωσσών, ο οποίος, μέσα στα όρια που η γραμματική και το συντακτικό έθεσαν, δημιούργησε έντυπες γλώσσες που μπορούσαν χάρη στην μηχανική ανάπαραγωγή τους να διαδοθούν μέσω της αγοράς¹⁷.

Αυτές οι έντυπες γλώσσες έθεσαν τα θεμέλια της εθνικής συνειδησης με τρεις διαφορετικούς τρόπους. Πρώτο και κυριότερο, δημιούργησαν ενιαία πεδία ανταλλαγής και επικοινωνίας σ' ένα χαμηλότερο επίπεδο από τα λατινικά και υψηλότερο από την προφορική καθομιλουμένη. Άνθρωποι που μιλούσαν μια τεράστια ποικιλία αγγλικών, γαλλικών ή ισπανικών και για τους οποίους θα ήταν μάλλον δύσκολο ή ακόμα και αδύνατο να καταλάβουν ο ένας τον άλλο στη συνομιλία, κατάφεραν να συνεννοούνται μεταξύ τους μέσω των εντύπων. Στο μεταξύ, αντιλήφθηκαν σταδιακά την ύπαρξη εκατοντάδων χιλιάδων, ακόμα και εκατομμυρίων ανθρώπων του δικού τους ιδιαίτερου γλωσσικού πεδίου και ταυτόχρονα ότι μόνον αυτές οι εκατοντάδες χιλιάδες ή εκατομμύρια ανήκαν στο ίδιο πεδίο. Οι συν-αναγνώστες αυτοί, οι οποίοι συνδέονταν μεταξύ τους μέσω των εντύπων, αποτέλεσαν στην κοσμική, ιδιαίτερη, ορατή αφάνειά τους το έμβρυο της κοινότητας που συλλαμβάνεται με τη φαντασία ως εθνική.

Δεύτερον, ο έντυπος καπιταλισμός έδωσε μια νέα σταθερότητα στη γλώσσα, πράγμα το οποίο μακροπρόθεσμα συντέλεσε στη συγκρότηση της εικόνας της αρχαιότητας που ήταν κεντρική στην υποκειμενική αντίληψη του έθνους. Όπως ο Φεβρ και ο Μαρτέν μάς υπενθυμίζουν, το τυπωμένο βιβλίο κράτησε μια σταθερή μορφή, που του επέτρεπε την απεριόριστη σχεδόν ανάπαραγωγή, στο χρόνο και στο χώρο. Σταμάτησε πλέον να υπόκειται στις ατομικές και «ασυνείδητα εκσυγχρονιστικές» συνήθειες των αντιγραφίων μοναχών. Επομένως, ενώ τα γαλλικά του δωδέκατου αιώνα διέφεραν καταφανώς από τα γαλλικά

εθνική γλώσσα ενώ σε άλλα μόνο μια μικρή μερίδα του πληθυσμού «χρησιμοποιεί» την εθνική γλώσσα για τη συνομιλία ή στο γραπτό λόγο. Τα εθνικά κράτη της Ισπανικής Αμερικής ή της «αγγλοσαξονικής οικογένειας» είναι κραυγαλέα παραδείγματα της πρώτης περίπτωσης· πολλά προ-αποικιακά κράτη, ιδιαίτερα της Αφρικής, της δεύτερης. Μ' άλλα λόγια, η συγκεκριμένη διαμόρφωση των σύγχρονων εθνικών κρατών δεν αντιστοιχεί σε ορισμένη έκταση συγκεκριμένων έντυπων γλωσσών. Για να ερμηνεύσουμε την αναντιστοιχία στη σύνδεση μεταξύ έντυπων γλωσσών, εθνικής συνείδησης και των εθνικών κρατών, είναι απαραίτητο να στραφούμε στο μεγάλο σύμπλεγμα των νέων πολιτικών οντοτήτων που αναδύθηκαν στο δυτικό ημισφαίριο μεταξύ των ετών 1776 και 1838, τα οποία όρισαν συνειδητά τον εαυτό τους ως έθνη και, με την ενδιαφέρουσα εξαίρεση της Βραζιλίας, ως (μη-δυναστικές) δημοκρατίες. Γιατί όχι μόνον ήταν τα πρώτα τέτοια έθνη που αναδύθηκαν στην παγκόσμια σκηνή, και επομένως παρείχαν τα πρώτα πραγματικά μοντέλα για το πώς θα έπρεπε να «είναι» τα έθνη, αλλά γιατί ο αριθμός τους και οι σύγχρονοι καρποί τους αποτελούν πρόσφορο έδαφος για συγκριτική έρευνα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο πληθυσμός της Ευρώπης, εκεί όπου η τυπογραφία ήταν γνωστή, ήταν περίπου 100.000.000. Febvre and Martin, *The Coming of the Book*, σ. 248-249.
2. Τα Ταξίδια του Μάρκο Πόλο, έργο που έμεινε άγνωστο στο ευρύ κοινό μέχρι την πρώτη τυπωμένη έκδοσή του το 1559, αποτελούν το πιο χαρακτηριστικό δείγμα. Ροιό, *Travels*, σ. xiii.
3. Παράθεμα στο Eisenstein, «Some Conjectures», σ. 56.
4. Febvre και Martin, *The Coming of the Book*, σ. 122. (Το πρωτότυπο κείμενο, όμως, μιλάει απλώς για «par-dessus les frontières». *L'Apparition*, σ. 184).

5. Στο ίδιο, σ. 187. Το πρωτότυπο κείμενο μιλάει για «ruissants» (ισχυρούς) αντί για «εύπορους» καπιταλιστές. *L'Apparition*, σ. 281.

6. «Γι' αυτό και η εισαγωγή της τυπογραφίας ήταν, απ' αυτή την άποψη, ένα στάδιο στην πορεία προς την κοινωνία της μαζικής κατανάλωσης και της τυποποίησης». Στο ίδιο, σ. 259-260. (Στο πρωτότυπο κείμενο: «une civilization de masse et de standardisation», που μπορεί ίσως να αποδοθεί καλύτερα «τυποποιημένος, μαζικός πολιτισμός». *L'Apparition*, σ. 394).

7. Στο ίδιο, σ. 195.

8. Στο ίδιο, σ. 289-290.

9. Στο ίδιο, σ. 291-295.

10. Το σημείο αυτό απείχε μόλις ένα βήμα από την κατάσταση στη Γαλλία το δέκατο έβδομο αιώνα, όπου ο Κορνέιγ, ο Μολιέρος και ο Λαφοντέν μπορούσαν να πουλήσουν τα χειρόγραφα των τραγωδιών και των κωμωδιών τους απευθείας στους εκδότες, οι οποίοι τα αγόραζαν θεωρώντας τα εξαιρετική επένδυση εξαιτίας της φήμης των συγγραφέων τους στην αγορά. Στο ίδιο, σ. 161.

11. Στο ίδιο, σ. 310-315.

12. Seton-Watson, *Nations and States*, σ. 28-29· Bloch, *Feudal Society*, I, σ. 75.

13. Δε θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι η ενοποίηση των καθομιλούμενων γλωσσών του διοικητικού μηχανισμού συντελέστηκε αμέσως ή ότι επιτεύχθηκε πλήρως. Είναι απίθανο η γλώσσα της διοίκησης της Γκυέν, που διευθυνόταν από το Λονδίνο, να ήταν ποτέ κατά βάση η πρώτη αγγλική.

14. Bloch, *Feudal Society*, I, σ. 98.

15. Seton Watson, *Nations and States*, σ. 48.

16. Στο ίδιο, σ. 83.

17. Μια επιβεβαίωση αυτής της θέσης παρέχει ο Φραγκίσκος Α', ο οποίος, όπως είδαμε προηγουμένως, απαγόρευσε εντελώς το τύπωμα των βιβλίων το 1535 και καθιέρωσε τη γαλλική ως γλώσσα των δικαστηρίων τέσσερα χρόνια αργότερα!

18. Δεν ήταν αυτή η πρώτη «σύμπτωση» αυτού του είδους. Οι Φεβρ και Μαρτέν παρατηρούν ότι, ενώ υπήρχε ήδη από τα τέλη του δέκατου τρίτου αιώνα μια αναγνωρίσιμη αστική τάξη, η χρήση του χαρτιού δεν είχε γενικευτεί μέχρι τα τέλη του δέκατου τέταρτου αιώ-

να. Μονάχα η λεία επίθετη επιφάνεια του χαρτίου έκανε δυνατή τη μαζική αναπαραγωγή κειμένων και εικόνων — κι αυτό δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ παρά μόνο με την εδωκομένη κλίση του χαρτίου. Η βέλγικη, το χαρτί δεν ήταν ευρωπαϊκή επινόηση. Έφτιαξε στην Ευρώπη από μια άλλη ιστορία — της Κίνας — μέσω του ισλαμικού κόσμου. *The Coming of the Book*, σ. 22, 30 και 45.

19. Ακόμα δεν έχουμε γιγαντιαίες πολυβελκές στο χώρο των εκδόσεων.

20. Για μια χρήσιμη συζήτηση αυτής της άποψης, βλ. S. H. Steinberg, *Five Hundred Years of Printing*, κεφάλαιο 5. Ότι το σημείο ουgh έχει διαφορετική προφορά στις λέξεις aihough, bough, lough, rough, cough και hicough, δείχνει ταυτόχρονα την ιδιωματική ποικιλία από την οποία προήλθε η σημερινή επίσημη ορθογραφία των αγγλικών και την ιδεογραφική ποικιλία του τελικού προϊόντος.

21. Έγραψα «περισσότερο από οτιδήποτε... καθολοποιούμενων» σκώπια. Και ο Steinberg και ο Eisenstein έφτασαν νοστά στη θεολογία της «τυπογραφίας» ως τέτοιες, αντιστεμνίζοντάς τη σαν την ιδιοψία της σύγχρονης ιστορίας. Οι Έβερ και Μαρτέν δεν έζησαν ποτέ ότι πίσω από την τυπογραφία βρίσκονται οι τυπογράφοι και οι εκδοτικές επιχειρήσεις. Αξίζει να θυμηθούμε σ' αυτό το πλαίσιο ότι παρόλο που η τυπογραφία ανακαλύφθηκε πρώτα στην Κίνα, πιθανώς πεντακόσια χρόνια πριν από την εμφάνισή της στην Ευρώπη, δεν είχε μετάνο, ούτε βέλγικα επαναστατικά, αντικείμενα — εκπαίτιας ακριβώς της απουσίας του καπιταλισμού εκεί.

22. *The Coming of the Book*, σ. 319. Πρόβλ. L. Appartion, σ. 477: «Au XVIIe siècle, les langues nationales apparaissent un peu partout cristianisées».

23. Hans Kohn, *The Age of Nationalism*, σ. 108. Είναι μάλλον σωστό να προσθέσουμε ότι ο Κεϊλά προσδοκούσε να εγκαταλείψει τον τουρκικό εθνικισμό με το σύγχρονο, εκλατριομένο πολιτικό της σύστημης Ευρώπης.

24. Seton-Watson, *Nations and States*, σ. 317.

ΚΡΕΒΟΛΟΙ ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΙ

TA NEA AMEPHKANIKA KPAITHI του τέλους του δεκατου όγδοου αιώνα και των αρχών του δεκατου παπουατάζουσαν αυτη-θιστο ενδιάμεσον, καθώς φαίνεται σ'αχέδον αδύνατο να τα ερμη-νεύσουμε με βάση δυο παράγοντες οι οποίοι, πιθανώς επειδή προέρχονται απευθείας από τους εθνικισμούς της Ευρώπης των μέσων του δεκατου έκατου αιώνα, έχουν κυριαρχήσει σε μετάνο βαθμό στον επαρχιωτισμό της ευρωπαϊκής σκέψης αναφορικά με την άνοδο του εθνικισμού.

Κατ' αρχήν είτε ασχοληθούμε με τη Βραζιλία είτε με τις αποτέλουμε διαφορετικοί στοιχείο μετάνο αυτών και των αντιστοιχών αυτοκρατορικών μετάνο. Όλες, συμπεριλαμβανομένων και των ΗΠΑ, ήταν κράτη κρεολών, που διαμορφώθηκαν και στην ίδια καταγωγή ή αυτούς εναυτων των οποίων πολέμησαν. Η πρόβλεψη, πρέπει να πούμε ότι η γλώσσα δεν έβηκε καν ως ζήτημα σ' αυτούς τους πρώτους αγώνες για εθνική ανελευθέρωση.

Δεύτερον, υπάρχουν σοβαροί λόγοι να απαισιόδοχοι για τη δυνατότητα εφαρμογής στο μετάνο μετάνο του δικού ή μη-σφαίρου της πειρατικής κατά τα άλλα θέσης του Ναιρν σύμφωνα με την οποία:

Η έλευση του εθνικισμού με την αυστηρά σύγχρονη έννοια ήταν συνδεδεμένη με το διάπριμα των κατώτερων τάξεων στην πολιτική... Παρόλο που μερικές φορές τα εθνικιστικά κινήματα ήταν εχθρικά προς τη δημοκρατία, υπήρξαν

να. Μονάχα η λεία επίπεδη επιφάνεια του χαρτιού έκανε δυνατή τη μαζική αναπαραγωγή κειμένων και εικόνων — κι αυτό δεν πραγματοποιήθηκε προτού περάσουν άλλα εβδομήντα πέντε χρόνια. Βέβαια, το χαρτί δεν ήταν ευρωπαϊκή εφεύρεση. Έφτασε στην Ευρώπη από μια άλλη ιστορία — της Κίνας — μέσω του ισλαμικού κόσμου. *The Coming of the Book*, σ. 22, 30 και 45.

19. Ακόμα δεν έχουμε γιγαντιαίες πολυεθνικές στο χώρο των εκδόσεων.

20. Για μια χρήσιμη συζήτηση αυτής της άποψης, βλ. S. H. Steinberg, *Five Hundred Years of Printing*, κεφάλαιο 5. Ότι το σημείο *ough* έχει διαφορετική προφορά στις λέξεις *although*, *bough*, *lough*, *tough*, *cough* και *hiccough*, δείχνει ταυτόχρονα την ιδιωματική ποικιλία από την οποία προήλθε η σημερινή επίσημη ορθογραφία των αγγλικών και την ιδεογραφική ποιότητα του τελικού προϊόντος.

21. Έγραφα «περισσότερο από οτιδήποτε... καθομιλουμένων» σκόπιμα. Και ο Steinberg και ο Eisenstein έφτασαν κοντά στη θεοποίηση της «τυπογραφίας» ως τέτοιας, αντιμετωπίζοντάς τη σαν την ιδιοφυΐα της σύγχρονης ιστορίας. Οι Φεβρ και Μαρτέν δεν ξεχνούν ποτέ ότι πίσω από την τυπογραφία βρίσκονται οι τυπογράφοι και οι εκδοτικές επιχειρήσεις. Λέζει να θυμηθούμε σ' αυτό το πλαίσιο ότι παρόλο που η τυπογραφία ανακαλύφθηκε πρώτα στην Κίνα, πιθανώς πεντακόσια χρόνια πριν από την εμφάνισή της στην Ευρώπη, δεν είχε μεγάλο, ούτε βέβαια επαναστατικό, αντίκτυπο — εξαιτίας ακριβώς της απουσίας του καπιταλισμού εκεί.

22. *The Coming of the Book*, σ. 319. Πρβλ. *L' Apparition*, σ. 477: «Au XVIIIe siècle, les langues nationales apparaissent un peu partout cristallisées».

23. Hans Kohn, *The Age of Nationalism*, σ. 108. Είναι μάλλον σωστό να προσθέσουμε ότι ο Κεμάλ προσδοκούσε να εναρμονίσει τον τουρκικό εθνικισμό με το σύγχρονο, εκλατινισμένο πολιτισμό της δυτικής Ευρώπης.

24. Seton-Watson, *Nations and States*, σ. 317.

ΚΡΕΟΛΟΙ ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΙ

ΤΑ ΝΕΑ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ του τέλους του δέκατου όγδοου αιώνα και των αρχών του δέκατου ένατου παρουσιάζουν ασυνήθιστο ενδιαφέρον, καθώς φαίνεται σχεδόν αδύνατο να τα ερμηνεύσουμε με βάση δύο παράγοντες οι οποίοι, πιθανώς επειδή προέρχονται απευθείας από τους εθνικισμούς της Ευρώπης των μέσων του δέκατου ένατου αιώνα, έχουν κυριαρχήσει σε μεγάλο βαθμό στον επαρχιωτισμό της ευρωπαϊκής σκέψης αναφορικά με την άνοδο του εθνικισμού.

Κατ' αρχήν είτε ασχοληθούμε με τη Βραζιλία είτε με τις ΗΠΑ ή με τις πρώην αποικίες της Ισπανίας, η γλώσσα δεν αποτελούσε διαφοροποιητικό στοιχείο μεταξύ αυτών και των αντίστοιχων αυτοκρατορικών μητροπόλεων. Όλες, συμπεριλαμβανομένων και των ΗΠΑ, ήταν κράτη κρεολών, που διαμορφώθηκαν και κυβερνήθηκαν από ανθρώπους που είχαν την ίδια γλώσσα και την ίδια καταγωγή μ' αυτούς εναντίον των οποίων πολέμησαν. Πράγματι, πρέπει να πούμε ότι η γλώσσα δεν τέθηκε καν ως ζήτημα σ' αυτούς τους πρώιμους αγώνες για εθνική απελευθέρωση.

Δεύτερον, υπάρχουν σοβαροί λόγοι να αμφιβάλλουμε για τη δυνατότητα εφαρμογής στο μεγαλύτερο μέρος του δυτικού ημισφαιρίου της πειστικής κατά τα άλλα θέσης του Ναιρν σύμφωνα με την οποία:

Η έλευση του εθνικισμού με την αυστηρά σύγχρονη έννοια ήταν συνδεδεμένη με το βάπτισμα των κατώτερων τάξεων στην πολιτική... Παρόλο που μερικές φορές τα εθνικιστικά κινήματα ήταν εχθρικά προς τη δημοκρατία, υπήρξαν

